

KUNST one

Tijdschrift voor kunst en cultuur in het onderwijs

THEMA: INTERNATIONALISERING

Aan deze kunstzone werken de volgende vakverenigingen mee

BDD

Beroepsvereniging Docenten Theater en Drama
Secretariaat & Administratie,
Postbus 178, 8260 AD Kampen
info@docentendrama.nl,
www.docentendrama.nl

NBDK

Nederlandse Beroepsvereniging van Danskunstenaars
Bureau NBDK:
Zwanenveld 16-19, 6538 LP Nijmegen.
Tel. (024) 3430774, fax 024-3430773
bureau@nbdk.nl,
www.nbdk.nl

NVTO

Nederlandse Vereniging voor Beeldend Onderwijs
Secretariaat:
Nachtegaallaan 3, 4105 WX Culemborg.
Tel. (0345) 530524
secretaris@nvto.nl,
www.nvto.nl
Opzegtermijn: ieder jaar schriftelijk voor 1 november

VKAV

Vereniging Audiovisuele Educatie
Zwanenkamp 275, 3607 SE Maarssen
nieuws@vkav.nl,
www.vkav.nl

VLBV

Vereniging Leraren Beeldende Vakken
Secretariaat:
Kluppelshuizenweg 32, 7608 RL Almelo.
Tel. (0546) 491745
info@vlbv.nl,
www.vlbv.nl
Opzegtermijn: ieder jaar schriftelijk voor 1 november

VLLT

Sectie Nederlands Vereniging Leraren Levende talen
Binnenhof 62, 1412 LC Bussum
Tel. 035-6783254
bureau@levendetalen.nl
www.levendetalen.nl -> Talensecties -> Nederlands

VLS

Vereniging Leraren Schoolmuziek
Bureau VLS:
Kluppelshuizenweg 32, 7608 RL Almelo.
Tel. (0546) 491745
bureau@vls-cmhf.nl,
www.vls-cmhf.nl
Opzegtermijn: ieder jaar schriftelijk voor 1 oktober

Abonnementen:

binnenland € 49,75
buitenland € 72,50

Het abonnementsjaar loopt van 1 januari t/m 31 december.
Opzegtermijn: ieder jaar schriftelijk voor 1 november

Ik internationaliseer

Laten we eerlijk zijn. Alles dwingt ons buiten onze grenzen te kijken. Ik kan de muziek, films, supermarktproducten, elektronica, tv, vakanties niet buitensluiten. De wereld omringt me, kruipt in me. Ik wil daaraan deelnemen, want er is zo veel moois mee te maken. Ik kan me gelukkig nog permitteren een keuze te maken uit het theateeraanbod uit de ons omringende steden. Cultuur van over de hele wereld op een prijzig presenteerblaadje ligt op mijn drempel. Voor elk wat wils. In onze klassen op school is ook duidelijk dat we deel uitmaken van een groter geheel. Bij veel collega's is dat geheel al veel groter dan Europa. We doen onszelf en onze leerlingen te kort wanneer we daar aan voorbij gaan. Het toverwoord daarvoor binnen school is *internationaliseren*. Mooi woord voor Scrabble, maar hoe geef je er vorm aan? Beweegt je school zich op het TTO-vlak, dan is het een must. Zonder internationaliseren geen certificering als TTO-school. Een kritisch visitatieteam komt zelfs kijken of je het allemaal wel goed doet. Leuk zo'n stok achter de deur, maar ook met zo'n stok is het nog geen gelopen race. Ook al moet je en wil je, dan moet het ook nog maar eens kunnen. Wil je tappen uit de Europese subsidiepotten, dan begeef je je in een mijnenveld. Eerst weten wat je wilt doen. Met twee scholen of meer? Wij wilden met meer dan twee. Goed, we zijn naar een netwerkbijeenkomst geweest in een mooie Europese stad. We hebben enthousiaste partners gevonden en samen een mooi idealistisch project bedacht. De volgende stap is een subsidie aanvragen bij het Europese Comenius bureau. Dat luistert erg nauw. Stel je voor dat het ene land, in detail, net iets anders aanvraagt dan het andere land. Een moeilijkheid is dat niet alle deelnemers op dat moment al een sluitende jaaragenda hebben voor het volgend jaar. Om alles in goed overleg zo identiek mogelijk in te vullen, organiseert een van de deelnemers een zogenaamde *prep meeting*. Ook daar moet je subsidie voor aanvragen bij het Europees platform, want anders moet je dat reisje naar Oslo zelf betalen. Daarna moeten alle deelnemende landen, voor de deadline, hetzelfde formulier inleveren bij de *national agencies*. En dan maar afwachten. Stel dat je een subsidie krijgt en je kunt gaan uitwisselen, dan moet die onzekere jaaragenda nog passen. En daar zit vaak nog een groot probleem. Wij hebben geperiodiseerd en sluiten een periode af met een toetsweek en een activiteitenweek. Alleen in die activiteitenweek mogen we wat plannen. Dat beperkt de mogelijkheden aanzienlijk. Alle vakken plannen hun activiteiten in de activiteitenweken. Spitsuur dus. Wie mag en wanneer? Voor een daguitje loop je weer tegen iets anders aan. Mag jij dat aan het eind van de week doen, dan heb je kans dat je een groep leerlingen hebt die voor de derde keer die week 'weg moet'. Ik weet niet hoe uw school dat opgelost heeft. Ik hou me aanbevolen voor een gouden tip. Voor degenen die nog durven: internationaliseren in de buurt en minder gecompliceerd kan gelukkig ook. Daar wordt in deze Kunstzone aandacht aan besteed. Gelukkig zijn er zat goede voorbeelden. Een mooi tegenwicht voor mijn zwartkijkerij. Het is dus mogelijk en goed ook. Het is weer juni. Tijd voor uw eigen internationalisering. Tenminste, wanneer u het kunt betalen om op vakantie te gaan naar het buitenland. Loop daar eens een school binnen. Zitten vast aardige collega's die willen uitwisselen... De redactie van Kunstzone, wenst u een heel fijne vakantie en veel inspiratie.

Ruud van der Meer

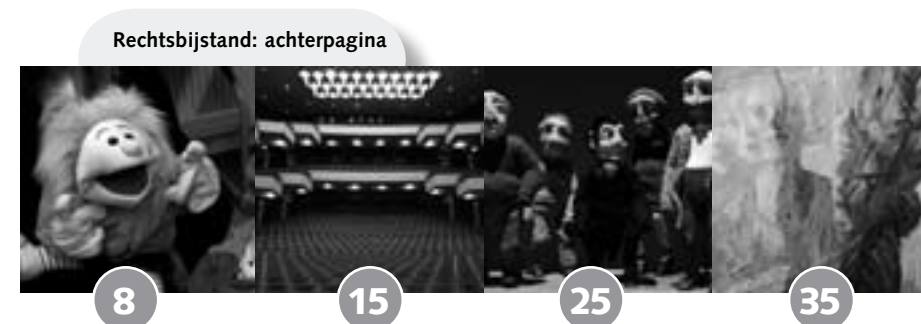
In deze Kunstzone

Thema: Internationalisering

- **Cultuureducatie in Europees perspectief**
Europese initiatieven op het gebied van cultuureducatie **4**
- **Internationale inspiratie**
Online filmfestival voor kunstacademies..... **6**
- **Poppen kunnen grenzeloos boeien**
Internationaal poppenspel van Evelien Pullens..... **8**
- **ETEN ZA/NL brengt culturen samen**
Eet-, lees- en kijkboek over Zuid-Afrika..... **10**
- **Educatie en cultuur op Europees niveau**
Samenwerking bij Europese conservatoria..... **12**
- **Music has no Bounds**
Schoolorkest BC Broekhin gaat internationaal..... **13**
- **Here we come!**
Internationale concertreizen St.-Odolphuslyceum..... **15**
- **Ontmoeting met het andere**
Internationalisering bij HKU **17**

- **Een vriend die je nooit in de steek laat**..... **19**
- *Belevingswereld*..... **20**
- **Het ontwikkelen van luistervaardigheden** **21**
- **Gratis software**..... **25**
- **Meester wordt game-master** **29**
- **Games nodig?**..... **30**
- *@Web* **32**
- **Van kunstje naar kunst** **33**
- **Zien om te denken** **35**
- **Praktijkonderwijs: POUWERed by Art**..... **37**
- **'n Bossche Ziel** **39**
- **'Leren kijken' met een frisse blik** **40**
- *Actief met CKV* **42**

Omslag: Trapeze in de circustent van Fontys Hogeschool. Zie 'Van Kunstje naar kunst'

Colofon

KUNSTZONE

TIJDSCHRIFT VOOR KUNST
EN CULTUUR IN HET
ONDERWIJS

NUMMER 7/8, juli/augustus 2009

KUNSTZONE wordt uitgegeven
door Stichting Kunstzone.

HOOFD- EN EINDREDACTIE

Ruud van der Meer
meervdr@home.nl
Jan Verschaeren
jhav7608@xs4all.nl

REDACTIE

Jan van Gemert
Olga de Kort-Koulikova
Saskia van der Linden
Twan Robben
Paul Rooyackers
Thea Vuik
Wil & Hans Weikamp
Janneke van Wijk

VERKOOP ADVERTENTIES

Jan Verschaeren
Kluppelshuizenweg 32
7608 RL Almelo
tel. (0546) 491745
jhav7608@xs4all.nl

VORMGEVING EN DRUK

Jaroff Drukwerkmakers
& Reproservice
Heerenveen

STICHTING KUNSTZONE

Maria Langemeijer
Lisztstraat 2
2651 VL Berkel en Rodenrijs
tel. (010) 5114397
kunstzone@xs4all.nl
www.kunstzone.nl

© STICHTING KUNSTZONE

Niets uit deze uitgave mag
worden verveelvuldigd
en/of overgenomen zonder
schriftelijke toestemming
van de uitgever.

ISSN: 1570-7989

Cultuureducatie in Europees perspectief

Foto: Michel de Lausnay

juli/aug. 2009-7/8

Marjo van Hoorn, Piet Hagenaars en Jan-Pieter Maaijwee

'Everywhere in Europe people are crying out for more culture; something that was unthinkable ten years ago'. 'Education ministers in Europe know what they are doing, but we should not confuse what is taught in cultural education with how it is taught!' (CICY 2009).

De beleidmatige belangstelling voor kunst- en cultuureducatie op Europees niveau zit sinds 2001 behoorlijk in de lift. Dat begon met een Rotterdamse conferentie (*A Must or a Muse*, 2001), een initiatief van het ministerie van OCW. Doel van deze conferentie was te onderzoeken hoe EU-lidstaten structureel informatie en kennis over kunst- en cultuureducatie zouden kunnen uitwisselen, opdat cultuur in het onderwijsbeleid in de EU-lidstaten een stevige plaats zou krijgen. Vertegenwoordigers van departementen en deskundigen ontmoetten elkaar, in de meeste gevallen voor de eerste maal. De opbrengst was niet alleen het gebruikelijke verslag; er verscheen ook een vergelijkende internationale studie naar inhoud en positie van kunst- en cultuureducatie in de Europese lidstaten (Bever, Ernst & Henrichs 2001). Maar belangrijker misschien was de oprichting van het *Europees ambtenarennetwerk Cultuureducatie (ACEnet)*, met vertegenwoordigers van nationale overheden op het gebied van onderwijs en cultuur.

Na Rotterdam volgden vergelijkbare conferenties in respectievelijk Den Haag (*Culture and School, Policies for Arts and Heritage Education across the European Union*, 2004), Graz (*Cultural Education in Europe. A Contribution to Participation, Innovation and Quality in Europe*, 2006), Parijs (*Evaluating the Impact of Arts & Cultural Education on Children and Young People*, 2007) en onlangs, in Brussel de internationale conferentie *SEE, I SEE WHY!: Cultural education, Innovation, Creativity and Youth (CICY)*.

Ook de internationale studie uit 2001 kreeg diverse internationaal georiënteerde vervolgen: Bever, Ernst & Henrichs 2001; Ensink, Hagenaars & van Hoorn 2004; Durando 2006; Eurydice 2009. Het ambtenarennetwerk Cultuureducatie tot slot vond een pendant in de Europese *OMC-Werkgroep Cultuureducatie*.

Europese jaar

Met als motto *Bedenken. Creëren. Innoveren*, riep de Europese Commissie 2009 uit tot het *Jaar van Creativiteit, Innovatie en Jeugd*. Doel is extra aandacht te geven aan (uiteraard!) economische groei, maar vooral ook aan sociaal en individueel welzijn. In deze context vond de Brusselse conferentie *Cultural education Innovation, Creativity and Youth (CICY)* plaats, met 130 deelnemers - beleidsmakers en onderwijsspecialisten - afkomstig uit 24 landen van de Europese Unie. Rode draad van de conferentie vormde de culturele ontwikkeling van kinderen en jongeren in een veranderend Europa: Leren met en door cultuur. De thema's van de acht deelsessies sloten aan op de beleidsagenda's van de EU-landen: *Jeugdbeleid, jeugdcultuur en cultuureducatie* met cases uit Duitsland en Oostenrijk; *Onderwijsinnovatie en cultuureducatie* met cases uit Vlaanderen en Engeland; *Burgerschap en cultuureducatie* met cases uit Denemarken en Hongarije en tenslotte *De Pedagogische rol van docenten en educatoren* met cases uit Frankrijk en Nederland. Deze cases werden op hun beurt vanuit drie invalshoeken

gepresenteerd en er werd uitvoerig over gediscussieerd. De eerste invalshoek daarbij betrof de vraag naar de drijfveer voor een landelijk kunst- en cultuureducatiebeleid en de schaal van de uitvoering ervan, en de tweede de instrumenten die voor de beleidsuitvoering zijn gekozen. De evaluatie van de resultaten en instrumenten vormde de derde invalshoek (zie www.cicy.eu).

Beleidsagenda's

De (onderwijs)beleidsagenda van veel Europese landen wordt op dit moment beheerst door een aantal in het oog springende thema's, zoals jeugd- en jongerenbeleid, het streven naar onderwijsinnovaties (vaak gerelateerd aan jeugd- en jongerenbeleid) en de rol van lerarenopleidingen. De kern van de meeste wordt toch wel gevormd door het pleidooi voor de versterking van cultureel burgerschap (Hagenaars 2008). De overtuiging die daaraan ten grondslag ligt, is dat iedereen een zekere culturele bagage nodig heeft om volwaardig aan de samenleving te kunnen deelnemen; een samenleving waarin meer aandacht moet zijn voor (gedeelde) normen en waarden. Cultuureducatie kan daarin ondersteunend zijn, want cultuureducatie kan immers op zeer specifieke, intrinsieke wijze inzicht geven in cultuur - de eigen cultuur en die van anderen. Het draagt zodoende bij aan volwassen burgerschap: het brengt leerlingen zelfbewustzijn en zelfinzicht bij en het vergroot hun betrokkenheid bij de samenleving (Veugelaers 2008).

Prominente plaats

Dat cultuureducatie een prominentere plaats in de Europese onderwijsprogramma's moet krijgen, daar was bijna elke deelnemer aan de Brusselse conferentie het over eens. Al blijft de definitie van wat cultuureducatie in de landen precies inhoudt, een ingewikkelde kwestie.

De eerste resultaten van het Eurydice-onderzoek (Sharp, Filmer-Sankey, Marshall, Whitby & Kearney 2009) laten zien dat kunst- en cultuureducatie in de EU-lidstaten veel verschillende doelen dient, variërend van het stimuleren van de persoonlijke ontwikkeling en het bevorderen van kennis van kunst en kunstgeschiedenis tot het creëren van bewustzijn van het nationale culturele erfgoed en van zelfvertrouwen. Dat sluit aan bij de bevindingen op de conferentie: in de lidstaten leven verschillende opvattingen over hoe het kunst- en cultuuronderwijs verder moet worden ontwikkeld. Zo benadrukten veel deelnemers de noodzaak om elk land vooral vrij te laten in de invulling van hun curriculum. En hoewel diversiteit een sterkte is van de EU, constateert men tegelijkertijd dat de beleidsthema's in de lidstaten in feite dezelfde zijn. Maar tegendraadse geluiden waren ook te horen, zoals die over de expliciete voordelen van Europese samenwerking en uitwisseling om tot verbetering van onderwijsprogramma's te komen.

Een kwestie van strategie

De Brusselse conferentie had een beleidsagenderende functie. De opbrengsten dienden ondermeer gebruikt te worden door de Europese *OMC-Werkgroep Cultuureducatie*. Deze OMC-werkgroep structureert de beleidmatige aandacht voor cultuureducatie in de Europese Unie, waarbij program-

atisch wordt samengewerkt, aan de hand van thema's die een gemeenschappelijke basis hebben. In de publicatie voor de conferentie (Ros, IJdens, van Hoorn & Hagenaars 2009) werden al enige voorzetten voor eventuele thema's gegeven. Bijvoorbeeld onder de noemer *Signs of the time*: de ontwikkeling van projecten waarin jeugdcultuur wordt gezien als een bron van culturele vernieuwing en waarin jongeren gefaciliteerd en gecoacht worden in hun eigen culturele praktijk. Bij de voorzet *Imagining citizenship* gaat het om de ontwikkeling van projecten waarin kunst en cultuur worden gezien als verbeelding van diverse vormen van burgerschap (politiek, sociaal, multicultureel en intercultureel) en in *The kids are alright* ligt het accent op projecten voor kinderen en jongeren die gevaar lopen hun opleiding te beëindigen zonder basale kwalificaties voor welk beroep dan ook. Kunst- en cultuureducatie zijn geen panacee tegen dit risico, ze zouden wel projecten kunnen ondersteunen waarin kunst en cultuur doelbewust worden ingezet als één van de middelen om risicogroepen meer vertrouwen en perspectief te geven en om voortijdig schoolverlaten te voorkomen.

Aan de opstelling (of verdere ontwikkeling) van een Europese beleidsagenda voor kunst- en cultuureducatie gaan strategische overwegingen vooraf. En belangrijk zijn die, waarin aandacht wordt gegeven aan het maatschappelijke en politieke gewicht dat in Europees verband aan een onderwerp moet worden gehecht om hoog op de agenda van de Europese instituties te komen.

Het ziet er naar uit dat dit gewicht vooral benadrukt kan worden door het belang van kunst- en cultuureducatie te verbinden met maatschappelijke en politieke vraagstukken die in de lidstaten en op Europees niveau veel aandacht krijgen: burgerschap, jeugd, onderwijs en de opleiding en training van docenten.

De auteurs zijn werkzaam bij Cultuurnetwerk Nederland.

Literatuur

- Hagenaars, P. (2008). Doel en streven van Cultuur en School (pp. 10-48). In M. van Hoorn (Ed.), *Pegasus' vlucht gevolgd. Cultuur en School 1997-2007: doelstellingen, onderzoek en resultaten*. (Cultuur+Educatie 21). Utrecht: Cultuurnetwerk Nederland.
- Hetland, L., Winner, E., Veenema, S. & Sheridan, K.M. (2007). *Studio Thinking. The real benefits of arts education*. New York : Teachers College Press.
- Ros, B., IJdens, T., Hoorn, M. van & Hagenaars, P. (2009). *See I See Why! Conference Cultural education Innovation, Creativity and Youth*. Brussel: Cultuurnetwerk Nederland / CANON Cultuurcel.
- Sefton-Green, J. [ed.] (2008). *Creative Learning*. London : Arts Council England.
- Sharp, C., Filmer-Sankey, C., Marshall, H., Whitby, K. & Kearney, C. (2009). *Arts and Cultural Education at School in Europe. Curricula and initiatives*. Brussel: Eurydice. Working Document.

Internationale inspiratie

Online filmfestival voor kunstacademies wereldwijd

Femke Slegers

De mogelijkheden van het internet zijn nog lang niet uitgeput. Dat bewijst het Student Streaming Festival. Nooit eerder konden studenten en docenten van kunst-academies videowerk aan elkaar spiegelen en becommentariëren op een internationaal online film-festival. In november beleeft het Student Streaming Festival haar vuurdoop. Een interview met de initiatiefnemers Ryan Seslow, docent aan de kunstacademie in New York en Ronald Lindgreen, het brein achter het Student Streaming Festival.

Wat is het Student Streaming Festival precies?

Ryan Seslow: 'Het *Student Streaming Festival* is een online filmfestival voor kunstacademiestudenten wereldwijd. Studenten kunnen het festival gebruiken om hun video of experimentele film te testen op een internationaal en geïnteresseerd publiek. Ze kunnen zich uitspreken over werk van andere studenten en feedback krijgen op hun eigen video's.' Ronald Lindgreen: 'Het is leuk om straks de internationale verschillen tussen de academies te zien. Licht het accent van kunsteducatie op zelfontplooiing, technische kennis, registratie van het leven of vrije creatie? Ik kan me bijvoorbeeld voorstellen dat het ene land wat meer aan introspectie doet, en een ander de poëzie opzoekt.'

Ryan Seslow: 'Het festival moet inspireren. We zien de wereld allemaal verschillend, dat is het mooie van het leven. De woorden en de perceptie van de ene student, kunnen een beslissend moment vormen in het werk van een ander.'

Hoe is het idee ontstaan?

Ronald Lindgreen: 'Het is een idee van Ryan. Hij is een van de trouwe inzenders van films naar het reguliere *Streaming Festival*, een jaarlijks festival op internet voor films van onafhankelijke geesten uit alle hoeken van de wereld.'

Ryan Seslow: 'Het Streaming Festival was een eye-opener voor mij. Ik vond het geweldig; de wereldwijde vertoning, het feit dat ik e-mails kreeg van mensen uit andere landen. Ik stond nooit zo stil bij de receptie van mijn werk, maar sinds het Streaming Festival is mijn manier van kijken en mijn kunst veranderd. Bovendien heb ik dankzij het festival nieuwe vrienden gemaakt! De Student Edition is daar het levende bewijs van. Ik hoop op de Student Edition ook weer mensen te ontmoeten om een internationale samenwerking mee op te zetten.'

Hoe gaat het in z'n werk?

Ryan Seslow: 'Elke deelnemende kunstacademie vraagt studenten om werk in te sturen dat ze zelf de moeite van het vertonen waard vinden. De docent stelt daar een programma uit samen. De docenten gaan tijdens het festival de video's van studenten recenseren. Ze geven persoonlijke feedback. Die 'reviews' zijn natuurlijk ook weer op het internet te lezen.'

Ronald Lindgreen: 'Het festival is van 13 tot 19 november 2009 op www.streamingfestivalstudentedition.nl, de belangrijkste film'zaal', te volgen. Natuurlijk kan iedere academie tijdens het festival zelf een *offline* vertoning organiseren in een eigen filmzaaltje.'

Wie kunnen het festival zien?

Ronald Lindgreen: 'In principe iedereen met een internet-verbinding. Maar de studenteneditie is speciaal bedoeld voor studenten en docenten van kunstacademies. Het moet voor beide groepen een leerzame en inspirerende week worden.' Ryan Seslow: 'Zo'n internationaal platform biedt voor de 30+-docent een ideaal inkijkje in de kunstenaar van de toekomst. Kunststudenten van nu, ze wonen zo ongeveer in het internet. Ze weten alles van games en technologie. Hoe gaan ze dat in hun kunst verwerken? Ook docenten moeten bijblijven. Bovendien, als we ons verplaatsen in de generatie van tussen de 18 en 30, bestaat er voor hen dan een beter platform om van te leren dan het internet?'

Kan een student ook op eigen houtje meedoen?

Ronald Lindgreen: 'Kunstacademies leveren een programma aan. De individuele student kan zich niet aanmelden bij de Student Edition. Hij kan zijn werk wel insturen naar het 'echte' Streaming Festival. Dat sluit direct aan op de studenteneditie en duurt tien dagen. Het Streaming Festival vertoont films van professionals, maar ook van talent in de dop. We willen een publiek interesseren voor videokunst en makers motiveren om zich verder te ontwikkelen. Niet elke film die je op het festival ziet, is dan ook 'af' of in balans. In onze programmering mixen we het werk van filmmakers in de bloei van hun creatieve carrière met werk van kunstenaars die nog in hun broeiperiode zitten. In die broeiperiode zoeken ze naar de beste vorm en het beste medium om hun ideeën uit te beelden. Dat hoeft niet perse video te zijn. Misschien dat iemand overstapt op olieverf, omdat hij zich daarin beter kan uitdrukken.'

Ryan Seslow: 'Of andersom. Ik heb mijn studenten gevraagd om een verslag te schrijven van het Streaming Festival in 2008. Geen van hen werkte op dat moment met video, maar na het festival kregen ze zin om er mee te experimenteren.'

Ronald Lindgreen en Olga Koroleva aan het werk
Foto: Femke Slegers

Videokunst is nog steeds een medium in ontwikkeling, de mogelijkheden zijn nog lang niet uitgekristalliseerd.'

Kan iedereen met een idee aankomen?

Ronald Lindgreen: 'Een goed idee en samenwerking is altijd welkom. Dat is het fijne van internet, je bent heel flexibel. Organisaties kunnen bij de stichting die het Streaming Festival organiseert, *Stichting iSFTH*, ook een website afhuren voor een eigen online festival. Zie die website dan als een kant-en-klaar online zalencomplex, met alle faciliteiten, dat je naar eigen smaak kunt inrichten. Net als het Internationaal Rotterdams Filmfestival De Doelen afhuurt, kun je bij Stichting iSFTH een site huren voor een eigen festival. De website is er, de techniek is er, de technische ondersteuning en ook het creatief advies.'

Dus een CKV-editie zou ook mogelijk zijn?

Ronald Lindgreen: 'Het kan allemaal. CKV-leerlingen zouden als onderdeel van de lessen hun eigen internetfestival kunnen organiseren. Dat heeft niet alleen een organisatorische en creatieve kant, het is ook voor de techneuten onder de leer-

Olga Koroleva

Olga Koroleva is student *Time Based Media* aan het *Wimbledon College* in Londen en loopt stage bij het *Streaming Festival*. Ze stuurt elk jaar een film naar het festival. 'Wat ik sterk vind aan het Streaming Festival, is dat het maar één keer per jaar plaatsvindt en maar een paar dagen duurt. Het is leuk om je voor te bereiden op die dagen. Het wachten op het festival vergroot het plezier. Zeker in een tijd waar alle informatie op internet altijd maar overal en voor iedereen beschikbaar is. Een festival op internet heeft iets exclusiefs.' Het verschil met *YouTube*? 'Dat moge duidelijk zijn! YouTube is een vergaarbak. De meeste kunstfilmers verwachten geen boxoffice-succes, maar ze willen wel degelijk dat hun werk gezien wordt. Het publiek is belangrijk voor ons. Het SFTH heeft het voordeel van een massive online audience.' Ook ziet Olga haar films liever tussen andere kunstfilms, dan tussen vakantie-filmpjes en gebbetjes. 'Het Streaming Festival biedt een kwalitatieve context en een geïnteresseerd publiek.'

lingen interessant. Er komt namelijk veel techniek kijken bij het organiseren van een online filmfestival; het streamen en encoderen van films is een kunst op zich.'

Mail voor meer informatie en/of samenwerking naar info@streamingfestival.com.

Websites uit dit artikel

- www.streamingfestivalstudentedition.com
- www.streamingfestival.com
- www.isfth.org

Andere websites voor kunstvideo's

- www.enjoymymovie.com
- www.outcasting.org
- www.ottica-tv.com

Still uit *Automatic Film IV - Then & There* (2008)
van Alex Pear

Still uit *Façade Europa* (2006)
van Elisabeth Overloop en Rens van Meegen

Still uit *Pink cloud* (2008)
van Masoud Ghodsieh

Still uit *Reptilica* (2008)
van Barbara Agreste

Poppen kunnen grenzeloos boeien

Evelien Pullens geeft les in India en Nederland

vo/mbo **Henk Langenhuijsen**

'Niets is meer zoals het was. Voor mijn ogen komt alles tot leven.' Dit is een uitspraak van één van de studenten na een workshop van Evelien Pullens. Het geeft de essentie weer van wat ze probeert aan te raken in haar lessen, teksten of begeleiding. Ze heeft een opleiding als dramadocent (1987), maar groeide op in het poppentheater van haar moeder, Marag in Oss, en geeft af en toe poppenspelles op scholen. Daarnaast is ze actief als theatermaker, dramadocent, trainingsactrice en schrijfster; recent kan daar zelfs 'energetisch coach' aan toegevoegd worden. 15 jaar lang maakte ze deel uit van theatergroep *Maatje 90*, en verzorgde beeldende voorstellingen en educatie op scholen en in theaters. Soms vertrekt ze naar India, waar ze samen met jonge artiesten van verschillende stammen uit Assam en Manipur (Noord Oost India) werkt aan improvisaties, poppen maakt en theatervoorstellingen brengt.

Evelien Pullens
Foto: Stijn Decorte

Culturele uitwisseling is een grote inspiratiebron voor Pullens. 'Sinds 2003 werk ik geregeld in India. Ik bezoek jaarlijks de *Kattaikkuttu Jeugdtheaterschool* in Tamil Nadu, waar authentiek theater wordt onderwezen en geef er workshops en adviezen. In andere delen van India train ik acteurs in poppenspel en regisseer voorstellingen. Dit jaar werd ik uitgezonden door *Theatre Embassy* en werkte ik in het dorp Rampur midden in de jungle, een gebied van de Rabha-stam. In het noordoosten van India is sinds 50 jaar een burgeroorlog aan

de gang. Mensen leven in angst en onzekerheid. De angst en de hoop hebben we weergegeven in de poppen en de uiteindelijke voorstelling.'

Voor groepen leerlingen heeft Pullens een breed palet aan workshops ontwikkeld op het gebied van poppenspel, drama, intuïtieve ontwikkeling of creatief denken. Het is een genoegen haar aan het werk te zien, omdat ze altijd uitgaat van de aanwezige mogelijkheden en iedereen een moment van magie kan meegeven. Vooral bij poppenspelworkshops komt dat goed naar voren. Dan blijkt ook hoe universeel poppen zijn. Iedereen heeft er als kind ervaring mee en poppen spreken een taal die niet gebonden is aan grenzen. Poppen doen een beroep op de kinderlijke verbeelding die iedereen ooit gehad heeft. 'In het begin moet je altijd enige schaamte overwinnen,' vertelt ze. 'Zeker pubers willen niet meer in het openbaar met poppen spelen, terwijl ze vaak tot hun achttiende hun knuffels onder bed bewaren. Toch is het poppenspel een volwassen kunstdiscipline. Nederland kent grote kunstenaars, onder wie Fred Delfgaauw, de theatergroepen *Gnaffel* en *Winterberg*; sommigen herinneren zich Jozef van den Berg nog. In India is het poppenspel, vooral het mariottenspel, een ambacht dat soms van vader op zoon wordt doorgegeven.'

Als leerlingen eenmaal hun eerste onzekerheid achter zich hebben gelaten, zie je dat ze - vaak met zelf meegebrachte poppen vol herinneringen - de pop met kleine gebaren tot leven proberen te brengen en stemmetjes gaan maken. Grensverleggend. Pullens: 'Je kunt niet alles aanpakken. Soms is het al een hele ervaring voor hen om te merken dat een volwassen vrouw zo intensief met poppen bezig is. Ze ontwikkelen hun fantasie, maken een kort verhaaltje en daar zit altijd iets van henzelf in. Ze leren daarmee iets van de eigen persoonlijkheid vorm te geven. Soms zie je dromen terug. Bijzonder is dat je via de pop een tweegesprek met jezelf aangaat, dat je afstand neemt van jezelf. Ze leren ook stap voor stap iets opzetten: van idee tot uitvoering, maar

Foto: Laura de Leeuw

dan in het klein, met actie en reactie. Wie zich niet wil blootgeven, kan zich verstoppen, en dat is eigenlijk ook wel veilig voor sommige leerlingen. Op de scholen waar ik kom, probeer ik altijd een link te leggen naar cartoons en games, ook een soort poppenspel, en dat verband zien ze wel. Dat vinden ze ook niet kinderachtig. Ik heb aansluiting gezocht bij een groep Marokkaanse kinderen door ze een rap te laten maken en uit te laten beelden. Dat deden ze perfect met die gebaartjes.'

-

Veel jongeren in Nederland zijn niet vertrouwd met het poppenspel. Dat is jammer. Pullens: 'Ook in India zijn poppen bijzonder. Wel is er meer plaats voor rituelen en poppen van goden. En er is meer openheid en meer verbazing, omdat er veel minder is qua kunst en educatie, dus alles is welkom en nieuw. Poppen hebben de haast onwaarschijnlijke eigenschap dat je binnen een minuut de wereld om je heen vergeet, dat je helemaal meegaat in het verhaal, terwijl je weet dat het niet echt is. Poppen kunnen je ontroeren. Dat is magie en niet aan grenzen gebonden. Dat vind ik mooi.'

Foto: Laura de Leeuw

Informatie

- www.evelienpullens.nl
- www.akkaexpress.web-log.nl
- www.marag.nl

ETEN ZA/NL brengt culturen samen

mbo

Henk Langenhuijsen

Toen Yvonne Moerman van het College van Bestuur van het *Koning Willem I College*, een ROC in 's-Hertogenbosch, enkele jaren geleden haar dochter in Kaapstad bezocht,

voelde dat als thuis komen. Een merkwaardige ervaring, zo ver van huis. Ze werd getroffen door de gastvrijheid en de schoonheid van Zuid-Afrika. Dat ze ooit nog eens terug wilde en haar school daarbij wilde betrekken, stond voor haar vast. Ook omdat onderwijs in haar visie nieuwe wegen moet durven inslaan en afstanden moet overbruggen om jonge mensen bij elkaar te brengen in een wereld die steeds minder grenzen kent. 'Onderwijs is vooral nieuwe ervaringen opdoen in een nieuwe omgeving. En dat levert nu een prachtig product op. Ieder keer als ik de foto's zie, ben ik ontroerd. Voor mij komt hiermee een droom uit.'

Enkele weken geleden ontving ze het eerste exemplaar van het eet-, lees- en kijkboek *ETEN ZA/NL*, een rijk geïllustreerd boek met foto's van studenten fotografie, gerechten van studenten horeca en verhalen over de gezamenlijke geschiedenis. De presentatie vond plaats tijdens een week met extra aandacht voor Zuid-Afrika via lezingen, film, exposities, muziek en theater.

Het tweetalige boek onderstreept samenwerken, leren van elkaars gewoonten en gebruiken. 'Eten brengt mensen samen,' constateerde Madin le Roux, docente aan het Cape Town College, die samen met enkele collega's en studenten bij de presentatie aanwezig was. 'We nemen veel indrukken en inspiratie mee naar huis. Ons vindt dit kwaailappies en toff. Smul lekker!' *ETEN ZA/NL* geeft een aardig beeld van Kaapstad en het

Afrikaans met de nog altijd talrijke verwijzingen naar het Hollandse verleden; het zijn vooral de foto's die in het oog springen. Prachtige portretten van mensen in alledaagse situaties, dikwijls in eet- of kookgelegenheden of in 'braaikeukens' en smakvolle registraties van gerechten. De Afrikaanse keuken is, zo blijkt, rijkelijk gevarieerd. Vis- en vleesliefhebbers, maar ook vegetariërs komen er volop aan hun trekken. Restaurants zijn soms breed opgezet, zoals *Mzoli's Meat*, een slagerij, restaurant, ontmoetingsplek en dansplaats tegelijk. Het boek biedt plaats aan traditionele recepten, zoals *Bobotie*, een eeuwenoud, geliefd recept om het overgebleven vlees van de zondag te gebruiken en *Groenbonenbredie*, een ragout met veel veldgroenten. Daarnaast zijn er nieuwe gerechten die studenten van beide werelddelen samen bedacht hebben, zoals 'roergebakken spinazie met tomatenschuim'.

Foto: Ad Siemons

Foto: Ad Siemons

Tijdens de lezing *Beeldvorming van Afrika in de westerse media*, een van de activiteiten in de Afrika-week, benadrukte fotojournalist en documentairemaker Pieter van der Houwen, die ook een bijdrage aan het boek leverde, dat ons beeld van Afrika nog te veel gekleurd is door ons westers perspectief en te veel nadruk legt op armoede en apartheid. Het continent, alleen Zuid-Afrika is al twintig zo groot als Nederland, kent een grote diversiteit, is kleurrijk, prachtig en vol levenslust. Die positieve beleving bleek ook uit de documentaire *Windows of Hope*, gemaakt door studenten van het KWIC, die in die week in première ging. De film geeft een beeld van Viljoenskroon, een dorpje onder Johannesburg, waarvoor het Koning Willem I College geregeld geld inzamelt voor onderwijsprojecten. 'Het Afrikaanse bloed stroomt door mijn aderen, de kleur van de aarde, de warmte, de gastvrijheid en de positieve kijk op het leven hebben mij beïnvloed. Ik weet zeker dat ik hier nog eens terugkom,' vertelt een van de studenten in het slotwoord.

Via *Mundial*, het wereldmuziekfestival in Tilburg, verzorgde de groep *Djiguiya Minime* een muzikaal optreden. Een groep van zeven jongens bespeelde zelf gemaakte Afrikaanse instrumenten, zoals de balafoon, de djembé en de doumdoum, een grote Afrikaanse trommel. Een van de exposities toonde werk van David van Reen, een fotograaf die vooral in Kenia

en Ethiopië actief is geweest, waarmee nog eens werd onderstreept hoe divers Afrika is. Zijn onlangs verschenen fotoboek *Het land van de verbrande gezichten* is een weerslag van de vele reizen die hij in dit land maakte. Aan studenten vertelde hij over zijn ervaringen, zijn onlangs verschenen debuutroman *Engelen der wrake* en de stichting Lalibela. Deze stichting verwijst naar een gelijknamig Ethiopische stadje, waar hij samen met onder meer zijn vader, de jeugdboekenschrijver Ton van Reen, de armoede probeert te bestrijden. Zijn roman is een directe confrontatie met de leefomstandigheden in een Keniaanse sloppenwijk. Studenten van het KWIC voerden deze week twee theatervoorstellingen op: een productie onder leiding van Zuid-Afrikaanse regisseur Thamsanqa Khuzwayo van de Afrikaanse theatergroep *Freedom Extravaganza*, die in Durban op het snijvlak van sociale educatie en theater werkt en af en toe naar Nederland komt voor workshops, en een locatievoorstelling van Linda van Langeveld, student van de opleiding Artiest. Gidsen namen de bezoekers mee langs een tocht door de jungle en brachten ontmoetingen op onverwachte plekken op het terrein van het College tot stand. Studenten zongen, acteerden en dansten.

De themawEEK was het resultaat van de wens de presentatie van het boek, dat ook te koop is, meer inhoud te geven. Dat leverde een gevarieerde week op; cultuureducatie was vanzelfsprekend ingebed. Tijdens het speciale diner 's avonds in het restaurant zongen studenten het Zuid-Afrikaanse volk lied en daarmee onderstreepten ze dat de overeenkomsten sterker zijn dan de verschillen.

Zuid-Afrikaanse volk lied

Nkosi sikelel' iAfrika,
Maluphakanyisw' uphondo lwayo,
Yizwa imithandazo yethu,
Nkosi sikelela,
thina lusapho lwayo.

Uit het blauw van onze hemel,
Uit de diepte van onze zee,
Over onze eeuwige gebergtes,
Waar de rotsen antwoord geven,
Klinkt de roep om samen te komen,
En verenigd zullen wij er staan,
Laten we leven en strijden voor vrijheid,
In Zuid-Afrika, ons land.

Twee talen, één boek
Twee monden, één hart

Informatie

www.kw1c.nl
www.kinderenvanviljoenskroon.nl
<http://mundial-on-tour.blogspot.com/2008/11/djiguiya-minime.html>
www.davidvanreen.nl
www.stichtinglalibela.nl
www.pietervanderhouwen.nl
www.extravaganza.org.za
www.africaserver.nl
www.afrikanieuws.nl
www.africainthepicture.nl

Educatie en cultuur op Europees niveau

**‘Kunst, literatuur en muziek verbinden Europa tot één geheel.’
(Dario Fo)**

Maartje van Houtert

In het centrum van Utrecht bevindt zich het kantoor van de **Association Européenne des Conservatoires, Académies de musiques et Musikhochschulen (AEC)**, een

Europees netwerk voor conservatoria. De AEC maakt deel uit van het Europese culturele platform Access to Culture. Het platform is onderverdeeld in drie sub-werkgroepen: Education and Culture, Creation and Production en Participation and Audience. De leden van de werkgroep Education and Culture houden zich bezig met de volgende vraag: Waarom is een nauwere samenwerking tussen educatie en cultuur van belang voor Europa?

European Association of Conservatoires

De AEC vertegenwoordigt meer dan 250 instellingen in het hoger muziekonderwijs uit veertig Europese landen. Het doel van de AEC is het bevorderen van Europese samenwerking en een intercultureel dialoog te bewerkstelligen in het hoger muziekonderwijs. Dit doel wordt bereikt door diverse activiteiten, zoals het organiseren van seminars en congressen, het publiceren van documenten en websites en deelname aan Europese samenwerkingsprojecten. Zie voor meer informatie www.aecinfo.org.

Access to Culture

In het voorjaar van 2007 werd een groot aantal Europese culturele instellingen uitgenodigd om deel te nemen aan twee nieuwe thematische platformen: *Access to Culture* en *Creative and Cultural Industries*. De platformen bieden organisaties een unieke mogelijkheid samen te werken aan thema's van gemeenschappelijk belang. Van de leden van de werkgroep wordt verwacht dat zij komen met nieuwe ideeën, aanbevelingen doen en op die manier bijdragen aan de uitvoering en verdere ontwikkeling van de Europese Agenda voor Cultuur.

Europese Agenda voor Cultuur

In de Europese Agenda voor Cultuur die werd gepresenteerd in mei 2007 stonden de volgende drie doelstellingen centraal:

1. Bevordering van de culturele verscheidenheid en het interculturele dialoog.
2. Bevordering van cultuur als katalysator voor creativiteit binnen het kader van de *Lissabonstrategie*. De Lissabonstrategie is de overkoepelende strategische doelstelling van de EU die gericht is op duurzame economische groei en werkgelegenheid. De Lissabonstrategie heeft als doel om de Europese Unie tussen 2010 en 2015 de sterkste economie van de wereld te maken.
3. Bevordering van cultuur als cruciale component van

de internationale betrekkingen van de Europese Unie. Zie voor meer informatie over het cultuurbeleid van de Europese Commissie <http://ec.europa.eu/culture>.

Om deze doelstellingen te bereiken is een hechte samenwerking met culturele instellingen noodzakelijk en werden de culturele sector-platformen opgericht.

Synergies between education and culture

Leden van de werkgroep *Education & Culture* hebben gekeken naar de verschillende redenen waarom een nauwere samenwerking tussen educatie en cultuur van belang is voor Europa. Zij zijn daarbij tot de volgende conclusies gekomen:

- Toegang tot cultuur door educatie: onderwijs biedt toegang tot cultuur aan Europese burgers met als doel het ontwikkelen van participatie en begrip voor cultuur en kunst waardoor hun dagelijks leven wordt verrijkt.
- Toegang tot educatie door cultuur: leren door middel van culturele ervaringen kan creatieve, persoonlijke en interpersoonlijke vaardigheden ontwikkelen die essentieel zijn voor werknemers in een kennismaatschappij.
- Een betere uitwisseling en samenwerking op het gebied van onderwijs en cultuur zal leiden tot een verhoogd intercultureel begrip en sociale cohesie op Europees niveau.
- Een nauwere samenwerking tussen educatie en cultuur zal de ontwikkeling van de creatieve en culturele industrieën ondersteunen, wat een enorm potentieel voor werkgelegenheid en economische groei laat zien binnen de Europese Unie.
- Een nauwere samenwerking tussen educatie en cultuur zal de uitvoering van de kerncompetenties van *Levenlang Leren* ondersteunen (bijvoorbeeld culturele expressie en bewustzijn).
- Ten slotte benadrukt de werkgroep dat vrij verkeer van kennis en innovatie van grote waarde is binnen de

Europese Unie. Toegang tot cultuur draagt bij aan de kennis-economie door middel van onderwijs en levenslang leren.

Om bovenstaande standpunten te ondersteunen heeft de werkgroep een aantal korte casestudies verzameld. Twee casestudies van het Erasmus Netwerk for Music *Polifonia* van de AEC worden hieronder besproken. *Polifonia* is het grootste Europese project dat onderwerpen bestudeert met betrekking tot het hoger muziekonderwijs in Europa. Zie ook www.polifonia-tn.org.

Polifonia Working Group for INVITE

Volgens de *Polifonia Working Group for Instrumental and Vocal Teacher Training (INVITE)* is het van belang de opleiding van muziekdocenten te verbeteren om op die manier een nauwere samenwerking tussen educatie en cultuur in Europa te bewerkstelligen. De rol van muziekdocenten verandert snel: kinderen komen uit verschillende sociale, muzikale en culturele achtergronden, docenten moeten groeps- en individuele lessen combineren en er is een grote hoeveelheid aan muzikale genres en lesmethodes. De veranderende rol van de docent en de vele mogelijkheden die een docent heeft, leiden ertoe dat internationale samenwerking tussen instellingen en een dialoog in het professionele werkveld noodzakelijk is. Op die manier kan kwalitatief hoogstaand muziekonderwijs worden bereikt.

Polifonia Pre-College Working Group

Pre-college (voorschoolse) educatie gaat vooraf aan het hoger muziekonderwijs. Voor kinderen die professioneel musicus willen worden, is het belangrijk dat zij zo vroeg mogelijk beginnen met muziekonderwijs. Echter, ook voor kinderen die geen professioneel musicus willen worden is muziekeducatie zeer relevant. Muziekeducatie helpt jongeren namelijk bij de ontwikkeling van cultuurparticipatie en cultuurbegrip, bij de ontwikkeling van creatieve, persoonlijke en interpersoonlijke vaardigheden en het draagt bij aan sociale cohesie en intercultureel begrip. Dit alles is essentieel voor een Europa dat zijn fundament vindt in de culturele diversiteit en het interculturele dialoog.

Europese burgers

Om kinderen en jongeren te vormen tot creatieve, ondernemende Europese burgers is kunstonderwijs noodzakelijk. In de Europese Agenda voor Cultuur wordt benadrukt dat culturele activiteiten bijdragen tot de bevordering van een op samenhang gerichte samenleving en tot de preventie en vermindering van armoede en sociale uitsluiting. Creatieve ondernemers en een dynamische cultuursector zijn een unieke bron van innovatie voor de toekomst. Dus juist in deze tijden van economische crisis is het belangrijk te blijven investeren in onderwijs, kunst en cultuur.

Maartje van Houtert studeerde muzikwetenschap aan de Universiteit Utrecht.

Music has no Bounds

Schoolorkest BC Broekhin verlegt zijn grenzen

vo

Jaqueline Kool en René Schrader

***Bisschoppelijk College Broekhin* te Roermond is een scholengemeenschap voor VMBO T+, HAVO, VWO. Eén van de pijlers van het onderwijs aan de school is internationali-**

sering. De school stelt zich op het standpunt dat iedere leerling in zijn schoolloopbaan minimaal aan één internationaliseringsproject moet hebben kunnen deelnemen.

De projecten worden binnen de bestaande vakgebieden aangeboden en opgenomen in de cijferstelling van de vakken. Met aandacht voor en kennis van internationale ontwikkelingen is de leerling, evenals met Tweetalig Onderwijs, beter voorbereid op de maatschappij. De itwisselingen zijn bij uitstek geschikt om kennis te nemen van andere landen en culturen.

BC Broekhin neemt momenteel deel aan elf uitwisselingen met buitenlandse scholen en is partner in drie zogenaamde schoolontwikkelingsprojecten. In deze projecten werken twee of meer scholen gedurende twee jaar aan een gezamenlijk project.

Take Five – Music has no Bounds

Eén van onze schoolpartnerschappen is het muziekproject *Take Five – Music has no Bounds*. Via de internetsite van het Europees Platform kwamen we in 2007 in contact met de Duitse school uit Castrop-Rauxel die op zoek was naar scholen in Europa voor een muziekproject op basis van uitwisseling. De naam *Take Five* kwam in ons op omdat we aanvankelijk met vijf Europese scholen (no bounds), allemaal met een schoolorkest in hun gelederen, de eerste opzet voor dit project maakten. Eén van deze scholen heeft na het indienen van de officiële subsidie-aanvraag helaas geen geld van hun nationale agentschap ontvangen vanwege 'lack of funds' zoals dat dan heet. Zo bleven vier scholen over:

BC Broekhin, het Adalbert Stifter Gymnasium uit Castrop-Rauxel (Duitsland), de Ogólnokształczą Szkoła Muzyczna uit Lodz (Polen) en de Scuola Media Statale Biancheri-Cavour uit Ventimiglia (Italië). Rondom het thema *Filmmuziek* delen leerlingen uit de schoolorkesten en docenten hun enthousiasme voor muziek met elkaar.

Het schoolorkest

Het schoolorkest BC Broekhin bestaat al 33 jaar. Op dit moment spelen er 36 leerlingen mee op de meest uiteenlopende instrumenten, van hobo tot drumstel en van viool tot bastuba. Het orkest repeteert één keer per week en verzorgt optredens op vaste momenten in het schooljaar, zoals tijdens de diploma-uitreikingen, de open dag en ons jaarlijks schoolconcert met de naam *Unplugged* waaraan diverse docenten en leerlingen van onze school deelnemen. Daarnaast proberen we één keer in de twee à drie jaar op concertreis te gaan. Deze reizen (naar onder andere Duitsland, Hongarije, zelfs een keer Helsinki en St. Petersburg) worden door de school georganiseerd, ook om leerlingen te 'bedanken' voor hun bijdrage aan het orkest.

Het eerste Take Five-concert

In het schooljaar 2007-2008 werden de eerste voorbereidende bijeenkomsten gehouden in Duitsland en Polen en werd het project officieel bij het Europees Platform aange meld. Inmiddels heeft de eerste bijeenkomst plaatsgevonden in Ventimiglia. In maart van dit jaar hebben leerlingen van de vier schoolorkesten samen gewerkt aan een mooi programma met filmmuziek (muziek uit *James Bond*, *Harry Potter*, *Schindler's List* en *Lion King*) en uiteraard een bewerking van het bekende *Take Five* van Dave Brubeck. Na een lange reis stapten de vermoeide Duitse, Poolse en Nederlandse leerlingen en docenten op zondagochtend uit de bus. In Italië wachtte ons een warm welkom met bloemen

voor alle dames vanwege de Internationale Vrouwendag. Er volgden twee intensieve repetitiedagen, waarna het Take Five-orkest op dinsdagavond een zeer geslaagd concert gaf in het stadstheater van Ventimiglia. Het enthousiaste publiek gaf de jonge muzikanten een dik verdiende staande ovatie.

Op woensdag werd een repetitie bijgewoond van het symfonieorkest van San Remo. De leerlingen konden op deze manier een kijkje nemen in het dagelijkse leven van beroepsmusici. Het orkest repeteerde aan een modern muziekwerk dat later die week zou worden uitgevoerd. In de middag was het weer de beurt aan het Take Five-orkest: nog een succesvol concert, maar dan voor een school uit Ventimiglia. De donderdag werd besteed aan een uitstapje naar Nice en Monaco, waarna op vrijdag de terugreis naar Nederland, Duitsland en Polen werd aanvaard.

Toekomstplannen

De in het kader van dit project geplande vervolgbijeenkomsten vinden plaats in september 2009 (Castrop-Rauxel, Duitsland), maart 2010 (Roermond, Nederland) en september 2010 (Lodz, Polen).

Jaquelin Kool is docente Nederlands en assistente internationalisering en René Schrader is docent muziek en leider van het school-orkest.

Here we come!

Muziekreizen St.-Odulphuslyceum

vo

Pauline Staals

Het begon zo'n drie jaar geleden. De zoons van Jac van Steen, Nederlands dirigent met een uitgebreid werkterrein in het buitenland, zaten op het St.-Odulphuslyceum in Tilburg. Toen één van hen het vak CKV2/3 muziek koos, kwam Jac met het geweldige voorstel om een reisje naar Weimar te organiseren. Daarop konden de muzikleerlingen zich inschrijven. In die periode (2002-2005) was Jac chefdirigent en algemeen muzikaal directeur van het *Deutsches Nationaltheater Weimar*.

In Weimar zou Jac ons een rondleiding geven in het theater, we zouden de opera *Salomé* van Richard Strauss bezoeken en daarnaast konden we in de Weimarahalle het Sinfoniekonzert *Liebesträume* met werken van Wagner, Berg en Brahms bijwonen. Zoals Jac later zou zeggen: 'Mevrouw Staals beet zich als een pitbull in mijn aanbod vast.' Ik zette inderdaad alles op alles om deze reis georganiseerd te krijgen. Toestemming van de school kwam, 12 muzikleerlingen schreven zich in en in de lessen werd het programma met alle voorbereidingen enthousiast ontvangen door de leerlingen. De benodigde auto's en drie begeleiders waren zo geregeld, en de overnachtingen waren te betalen in een jeugdherbergje in hartje Weimar. In april 2005 was het dan zover: Weimar, here we come! Terugkijkend op deze eerste weekendreis kan ik alleen maar zeggen: het was fantastisch. De leerlingen genoten van alle culturele en natuurlijk muzikale indrukken, we waren een hechte groep met veel plezier en het weekend was voorbij voordat we er erg in hadden.

Muziekreis naar Winterthur

De trend was gezet. In november 2006 volgde een muziekreis naar Winterthur (Zwitserland). Deze keer met een bus, want er gingen 21 leerlingen mee! Ook daar wist Jac, inmiddels dirigent en directeur van het *Musikkollegium Winterthur*, ons een geweldig programma aan te bieden: de repetities en de uitvoering van de *Peer Gynt Suites* van Edvard Grieg. Juist het verschil tussen een repetitie, een generale en de première heeft de leerlingen geboeid. Wat groeit een stuk, wat straalt het meer uit, ontwikkelt het kracht! Maar Winterthur heeft zeker meer te bieden: we brachten een bezoek aan het Kunstmuseum Winterthur met een unieke verzameling handschriften van bekende componisten, het museum Oskar Reinhart Am Stadtgarten met meer dan 500 schilderijen van grotendeels Duitse, Zwitserse en Oostenrijkse kunstenaars uit de 18^e t/m de 20^e eeuw en de ex-burgemeester van Winterthur verzorgde een rondleiding. We dineerden met Jac, wat natuurlijk een geweldige eer was. En later ook met een aantal musici en de studenten die in het koor meezongen. Nog steeds zijn er contacten tussen leerlingen en toenmalige zangers. Het koor heeft zelfs in het afgelopen najaar onze school bezocht!

Stravinsky in Dortmund

Maart 2008 werd er een programma gemaakt in Dortmund, waar Jac nu Generalmusikdirektor van het Stadt-Theater is en

In vol ornaat voor het concert
Foto: Pauline Staals

de leiding van de *Dortmunder Philharmoniker* op zich genomen heeft. Juist omdat ik met de periode begin 20e eeuw bezig was in de lessen, kwam het programma in Dortmund zo goed uit. Deze keer zouden 22 leerlingen genieten van onze unieke muziekreis. Op het programma stonden de generale repetitie en de première van *The Rake's Progress* van Igor Stravinsky in het Stadt-Theater Dortmund, een concert van *Polarkreis 18* - een band uit Dresden - in Konzerthaus Dortmund, een bezoek aan het Museum am Ostwall (een museum voor moderne kunst), een stadswandeling langs de kerken, waarvan één bekend is om het Gouden Orakel, en een rondleiding door het Stadt-Theater. Ook dit laatste maakte enorme indruk. Geen enkele leerling beseft wat een enorm bedrijf zo'n theater is. Een bedrijf met onder andere een eigen *Mahlerei*, vele vierkante meters vol kledingrekken, een schminkkamer met eigen pruikenmakerij, een attributenkamer, pardon, meerdere attributenkamers met glazen, klokken, bloemen, serviezen, boeken, tafeltjes, Christusbeelden, noem maar op. Een bedrijf met vele mensen in dienst: technici maar ook houtbewerkers, musici, dansers en zangers. Een bedrijf met enorme kleed-, werk- en repetitieruimtes.

Ontmoeting met het andere

hbo/wo Edith Haverkamp-Wesselink

'Internationaliseren is organiseren'. Dit was het motto van de rede die de rector magnificus, prof. Mr. S.C.J.J. Kortmann, uitsprak bij de opening van het Academisch jaar 2009 in Nijmegen. Veel opleidingen hechten groot belang aan de internationale oriëntatie van hun studenten, maar er zijn nogal wat hindernissen te nemen.

De uitwerking van het *Bologna*-proces wordt algemeen gezien als het instrument voor internationalisering en zou in 2011 tot een eenduidig Europees diploma en gradenstructuur moeten leiden. (BAMA-systeem, ECTS, enzovoorts). Maar inhoud en eisen verschillen vaak en leiden dan tot studievertraging. De investering voor het ontwikkelen van een onderwijsactiviteit in het buitenland is groot en binnen universiteiten bouwt men incidentele internationale contacten om tot structurele netwerken. Preferente partners spelen een grote rol in de strategie en zo ontstaan *joint-degrees*.

Maar geldt dit ook voor het hogere kunst- en muziekonderwijs? Wordt de implementatie van het Bologna-proces niet ervaren als een keurslijf, als een bureaucratisch proces die de artistieke vrijheid van de toekomstige musici en muziekdocenten hindert? Worden de kansen op de arbeidsmarkt vergroot door studie-ervaring in het buitenland?

Op de faculteit *Kunst, Media en Technologie (KMT)* van de Hogeschool voor de Kunsten Utrecht (HKU) hebben ze een eigen visie op internationalisering en ik praat hierover met Jan IJzermans, lector Muziekontwerp en voorzitter van het Faculteitsbestuur, en Marjanne Paardekooper, Coördinator Internationale Zaken.

Belang van internationalisering

Internationalisering op zich is niet belangrijk maar het gaat eigenlijk veel meer om 'in contact te komen met het andere'. Binnen het onderwijs aan de faculteit Kunst, Media en

Technologie (KMT) staan drie dingen centraal: het ontwerpen, de culturele setting en de gebruiker. Dat hoeft niet speciaal internationaal te zijn, het kan ook multidisciplinair zijn. De strategie is de confrontatie met 'het andere'. Door deze confrontatie ontwikkel je een vakgebied en dat moet je als student opzoeken. Juist voor die andere culturele setting is men op de faculteit met projecten bezig ver buiten Europa: in Vietnam, Ghana, Zambia, Tanzania. Het gaat daarbij om een uitwisseling die gelijkwaardig is, maar niet gelijksoortig. Juist de verschillen zijn van belang. 'Waarop baseer ik mijn compositie?' is beïnvloed door een culturele setting. In die landen is de nieuwe techniek welkom om de eigen identiteit bijvoorbeeld vast te leggen, te creëren met middelen die ze niet hebben. Als het om muziektechnologie gaat, kijkt men graag naar Finland, Frankrijk of Catalonië die voor de studentenprojecten interessant zijn.

Ambities toetsen in een internationale omgeving is geen prioriteit. Ook worden de kansen op de arbeidsmarkt binnen het vakgebied niet vergroot door een buitenlandervaring.

Xchange projectenbureau

Uniek aan deze HKU opleiding is het projectenbureau *Xchange*. Daar komen de aanvragen van de projecten binnen. Ieder jaar bieden zich wel 300 projecten aan. Daaruit worden er 90 geselecteerd. Het zijn reële projecten. In het derde jaar is dat discipline gebonden, in het vierde jaar multidisciplinair. Zo is er een opdracht van de Europese Unie geweest waar een studententeam een project in vijf Afrikaanse landen online volgde.

Foto: Pauline Staals

Foto: Pauline Staals

We logeerden opnieuw op een steenworp afstand van het centrum, in Jugendgästehaus Adolph Kolping. Het was niet alleen maar genieten, het was een onvergetelijke ervaring.

Hierbij citeer ik een stukje uit het verslag dat twee leerlingen schreven voor ons *Odulphusnieuws*, editie reizen: 'We hadden de generale repetitie van de opera al gezien en die zondagavond was eindelijk de première. We mochten in gala komen. Dus een uurtje voordat we weggingen stond iedereen zich al op te tutten... Je denkt misschien dat het een beetje dubbelop is, de generale én de première bekijken. Dat dachten we zelf van te voren ook, maar het is ontzettend leuk om het verschil tussen die twee voorstellingen mee te maken. Ook begreep je de tweede keer het verhaal beter en het decor viel ook op z'n plaats.'

Alles samen doen

Behalve dat de leerlingen unieke culturele en muzikale ervaringen krijgen, gebeurt er nog zoveel meer. Doordat ze elkaar beter leren kennen, vormen ze een hele hechte groep wat in mijn ogen voor de inhoud van de muzieklessen een voorwaarde is! Samen aan het ontbijt muziek maken met bestek (improvisatie die klinkt!) versterkt vele banden. Het samen optutten voor een slijk uitstapje, elkaar helpen met de stropdas of de make-up doet je nader tot elkander komen. Samen met de juf op een neushoorn klimmen laat je lachen en lachen is iets wat je samen doet!

Ook de educatieve waarde is onschatbaar. De leerling komt in contact met stukken/opera's waar hij/zij anders niet zo snel voor zou kiezen. Er zijn zelfs leerlingen geweest die een

kunstbeschouwelijke analyse (vaste opdracht in de lessen) maakten over het stuk waar ze tijdens de reis mee kennismaakten. Ook is er gerepeteerd om enkele delen van de *Peer Gynt Suites* uit te voeren. Tijdens luisteropdrachten worden periodes herkend en linken gelegd. De leerling ontwikkelt een mening over de periode, de opera, het werk van een dirigent, het reilen en zeilen van een theater, noem al die ervaringen maar op.

Komend jaar is het weer afwachten hoe het programma eruit gaat zien, maar dat de muziekreis weer plaats zal vinden, is wat mij betreft een feit!

Pauline Staals is sinds 2000 docent CKV, muziek en Kunst(muziek) aan het St.-Odulphuslyceum in Tilburg. Ze studeerde Schoolmuziek en muziektherapie in Maastricht en werkte in het speciaal onderwijs, volwassenenonderwijs, kunstonderwijs en op verschillende basisscholen.

Een vriend die je nooit in de steek laat

Jeugdcultuurfonds van start

po/vo **Aleid van Beuningen**

Een tekort aan financiën mag in de toekomst voor ouders geen reden meer zijn om hun kinderen zonder cultuur te laten opgroeien. Het in januari van dit jaar gestarte

Jeugdcultuurfonds wil dat alle kinderen in Nederland zich kunnen ontwikkelen in minstens één kunst-discipline en richt zich met een ambitieus programma op het slechten van de financiële barrières voor kinderen in achterstandsposities.

Naar schatting gaat het hier om ongeveer 300.000 kinderen tussen de vier en achttien jaar. Met de slogan *Kunst is een vriend die je nooit in de steek laat!*, wil het fonds, haar doelstelling kracht bijzetten. Bertien Minco is als directeur vanaf het eerste uur betrokken bij de opzet van het fonds. Als zelfstandig adviseur en interim-manager in de cultuur- en mediasector heeft zij veel ervaring op het gebied van visie-ontwikkeling. Zij benadrukt de noodzaak van niet-cognitieve ontwikkeling voor kinderen. Minco: 'Het belang van sport is inmiddels erkend, maar de kunstensector loopt hierbij nu nog achter. Door kinderen de mogelijkheid te bieden zich te ontwikkelen in bijvoorbeeld muziek, toneel, dans of schilderen, krijgen ze het gevoel ergens bij te horen en kunnen ze ervaringen uitwisselen. Het is zo belangrijk voor hun zelfvertrouwen en vergroot daardoor ook hun sociale vaardigheden, waardoor hun kansen voor later toenemen. Juist kinderen in achterstandsposities hebben dit hard nodig.'

Organisatie

De oprichting van het *Jeugdcultuurfonds* is geïnitieerd door *Kunstfactor* (het sectorinstituut voor amateurkunst) en het *Jeugdsportfonds*. Dit fonds dat tien jaar geleden in Amsterdam als vrijwilligersorganisatie startte, is inmiddels uitgegroeid tot een landelijke organisatie met tweeëntwintig gemeentelijke vestigingen en het landelijk bureau dat deze vestigingen faciliteert en ondersteunt. Het *Jeugdcultuurfonds* zal zoveel mogelijk volgens het format van het Jeugdsportfonds gaan werken en de fondsen zullen, waar mogelijk, intensief samenwerken. Een landelijk bureau, dat met ondersteuning van OCW is opgezet, zal pilots begeleiden, kennis en ervaring verzamelen en zich bezighouden met het voeren van campagnes en het werven van fondsen.

Brede scholen

Via het Landelijk bureau richt het *Jeugdcultuurfonds* zich op professionals uit de jeugdzorg en het onderwijs. Met professionals worden intermediairs bedoeld die via hun werk betrokken zijn bij de opvoeding, begeleiding of scholing van het kind. Zij verzorgen de aanvragen en de inkomstenstoets en zien erop toe dat het beschikbare geld rechtstreeks naar de instellingen of personen gaat die de kunsteducatie geven. Voor ieder kind dat in aanmerking komt, zal een maximaal richtbedrag van € 450 per jaar beschikbaar zijn. Via een digitaal aanvraag- en registratiesysteem worden de

gegevens van de intermediair ingevoerd en daarna de gegevens die betrekking hebben op de aanvraag. Een gemeentelijke of regionale consultant handelt vervolgens de aanvraag af. Essentieel is dat de heldere en eenvoudige werkwijze zorgt voor weinig overhead en dat uitwisseling van gegevens de mogelijkheid kan bieden om met andere vestigingen samen te werken. Volgens Bertien Minco zullen de sectoren onderwijs, welzijn en cultuur elkaar in de toekomst veel meer nodig hebben. In de ontwikkeling van de brede scholen waarbij kinderen van acht uur 's ochtends tot zes uur 's avonds moeten worden opgevangen, zal het aanbod aan sport- en cultuurvoorzieningen een grote rol gaan spelen en de verantwoordelijkheid worden van onderwijs- en welzijninstellingen. Mogelijkheden tot samenwerking met het *Jeugdcultuurfonds* liggen hier voor het oprapen, want de doelstellingen van de brede school en het fonds lijken elkaar aan te vullen en te versterken. Beiden hebben immers de intentie om de ontwikkelingskansen voor kinderen (ook in achterstandsposities) te willen vergroten, door een netwerk van goede voorzieningen. Met klem benadrukt Bertien Minco dat het de primaire doelstelling van het *Jeugdcultuurfonds* zal zijn om het geld dat beschikbaar is voor armoedebestrijding ook echt bij de kinderen terecht te laten komen. Minco: 'De eerste storting in de kas zal vanuit de gemeentes komen. Door het autonome karakter van de regionale fondsen is het heel goed mogelijk om lokale fondsen aan te spreken. Netwerken in de regio is dus van groot belang.'

Primeur

Inmiddels is het eerste *Jeugdcultuurfonds* van Nederland een feit. Die primeur had Venlo, maar ook in Eindhoven, Rotterdam, Tilburg en Den Bosch zijn vergesvorderde initiatieven. In Amsterdam draait een fonds onder de naam Jongerencultuurfonds en in Utrecht, Zuid Holland en Groningen zijn provinciale fondsen in oprichting die als loket gaan dienen voor de lokale initiatieven. Ambassadeurs uit de culturele sector zullen de visie van het fonds nog verder proberen uit te dragen, zodat over niet al te lange tijd een grote groep kinderen ook werkelijk kan zeggen: 'Kunst is een vriend die je nooit in de steek laat!' Kijk voor meer informatie op www.jeugdcultuurfonds.nl.

Aleid van Beuningen is muzikwetenschapper, journalist en pianodocent.

Hogeschool der Kunsten Utrecht (HKU)

Een van de grootste opleidingsinstituten voor kunst en cultuur in Europa is de Hogeschool der Kunsten Utrecht (HKU). Ontstaan in 1987 uit een fusie van allerlei kunstinstellingen.

Het heeft vijf faculteiten met ieder een eigen bestuur:

- Faculteit Beeldende Kunst en Vormgeving
- Faculteit Kunst en Economie
- Faculteit Kunst, Media en Technologie (in 1989 toegevoegd)
- Faculteit Theater
- Faculteit Muziek (Het Utrechts Conservatorium)

De missie van de HKU is om naast de traditionele kunstbeoefening en ontwikkeling van vaardigheden ruimte te bieden voor experiment, onderzoek en innovatie van kunst & technologie. Studenten en docenten kunnen de grenzen van hun eigen discipline verleggen. De HKU bevordert dit door projecten, teamwork en interdisciplinair onderwijs. Iedere faculteit kent een eigen projectenbureau dat zorgt voor een goede uitvoering van onder meer exposities, concerten en theatervoorstellingen en dat opdrachten verwerft voor studenten. Zie www.hku.nl.

De Faculteit Kunst, Media en Technologie (KMT) zetelt in Hilversum en telt 1100 studenten waarvan 900 in de bachelorfase. Voor een kennismaking met de internationale projecten zie: www.hku.nl/web/Faculteiten/KunstMediaTechnologie/ProjectenMedia.htm.

Ieder jaar, in januari, is er een presentatie van alle projecten door middel van een interdisciplinaire markt.

Uitwisseling van docenten is binnen de opleiding ongewoon. Bijna alle docenten komen uit de beroepspraktijk en kunnen niet zomaar weg. Iedere tertiaire onderwijsinstelling heeft ruimte voor onderzoek. Vaak wordt dat ook door docenten uit het werkveld gedaan. Bekostiging van de projecten is geen probleem. De student die weet waarom hij naar een bepaald land wil en dat kan motiveren, wordt altijd geholpen. Tegenwoordig is er ondersteuning van een aantal fondsen, bijvoorbeeld de Europese Unie, het ministerie Buitenlandse Zaken en ontwikkelingssamenwerking. Men is altijd op zoek naar nieuwe bronnen om de projecten in genoemde landen voort te zetten. Vaak werken de studenten in de zomermaanden om daarna een paar maanden weg te kunnen.

Er zijn ook samenwerkingsovereenkomsten maar men kijkt heel erg wat vanuit het vakgebied een aanvulling kan zijn. Er zijn 'preferred partners' en 'trusted partners'. Met de laatste wordt graag samen gewerkt, 'preferred partners' doen wat jij ook al doet.

Het project in Vietnam dat dit jaar loopt, is gegroeid vanuit de contacten met Vietnamese studenten die voor een PHD de faculteit bezochten. Zij zagen dat er bij hen een behoefte aan HKU-kennis bestond en de faculteit zag in een gelijkwaardige uitwisseling een educatief belang. De NESO, ambassade en andere instanties denken dan mee om het project te realiseren. Natuurlijk is het veel organiseren, maar eigenlijk betekent de organisatie ook de tijd nemen om elkaar te leren kennen. In principe duurt een onderwijsproject acht weken. Een uitzondering is een project in Japan voor een half jaar, maar daar doen de studenten mee in het onderwijssysteem en het project wordt door Japan betaald. Het is een 'trusted partner-onderzoek'. De studenten van de KMT leveren daar iets dat er niet is. Bij projecten gaat de docent niet mee. Een kwart van de studenten gaat drie maanden op stage in buitenland, een kwart doet een project, een klein aantal studenten doet een gedeelte van de studie in het buitenland.

In Groningen is een lector internationalisering, in Den Haag een lector ontwikkelingssamenwerking. Beide componenten hebben binnen de faculteit KMT de aandacht, maar zijn niet los gekoppeld. Ze zijn verweven in het curriculum. In het komend academisch jaar zal de faculteit projecten uit Ghana, Tanzania, Vietnam en Zambia in de juiste context naar buiten brengen, op basis van gelijkwaardigheid. *Internationaliseren is ook inspireren.*

Edith Haverkamp-Wesselink is musicologe en pianodocente.

Ongeschikt

Job ter Steege

Als er één ding zeker is, dan is het wel dat een echte musicus een vulkaan vol emoties is. En dat die vulkaan soms in alle hevigheid tot uitbarsting komt. Een muzikant die nooit ontploft, is geen echte. Er zijn helaas collega's die altijd redelijk blijven. Onder alle omstandigheden. Wat de kwade buitenwereld hen ook aandoet. Ik vind deze collega's verdacht. Nee, ik koester mijn herinneringen aan toonkunstenaars die zich in hun drift lieten gaan.

Het begon al tijdens de AMV-lessen aan de muziekschool te Velsen. Het was 1956. Wij hadden les van juffrouw Schoen. De meeste kindertjes van acht of negen jaar werden door hun ouders naar de muziekles gestuurd. Vooral de jongetjes keken soms met smart naar buiten waar hun vriendjes vrolijk aan het voetballen waren, terwijl zij noten schreven en vreemde liedjes als *Jan Mijne Man of Ain boer wol noar zien noaber tou* moesten zingen. Volstrekt begrijpelijk dat wij jongetjes af en toe het anker uitwierpen en door ongewenst gedrag onzerzijds de muziekles tot stilstand brachten. Een favoriete methode was dat wij voortdurend alles wat wij op onze tafeltjes hadden liggen, op de grond lieten vallen en dit dan omstandig weer gingen oprapen. Dat kwam dan *Ain boer wol noar zien noaber tou* niet ten goede, laat staan het meerstemmig handzingen. Een soort lucht-zingen avant la lettre. Juffrouw Schoen bestreed ons gedrag door met de achterkant van de bordenwisper keihard op haar bureau te slaan om zo de aandacht op haar en haar strafmaatregelen te vestigen. Deze varieerden van op de gang moeten staan tot 'Ik bel jullie ouders op!' Vermakelijk was dat bij het slaan met de bordenwisper veel krijtwolken los kwamen, zodat een argeloze voorbijganger gedacht moet hebben dat het muziekonderwijs in een meelfabriek plaatsvond.

Als leerling aan het Eerste Christelijk Lyceum te Haarlem zat ik in een piepklein schoolorkest (vier jongetjes uit de onderbouw die dwarsfluit, klarinet, viool en wat Orff bespeelden). Wij begeleidden een meisjeskoor. Dit bestond uit zo'n veertig uit de bovenbouw van de toenmalige MMS. De dirigent was onze muziekleraar meneer Bruyel. Hij ondersteunde het geheel aan de vleugel. De meisjes hielden erg van er doorheen praten. Wij weten nu dat dit van alle tijden is. Meisjes willen op school maar één ding en dat is praten. Maar meneer Bruyel dacht begin zestiger jaren dat dit een actie was die

speciaal op hem was gericht. Meneer Bruyel kon zich slecht beheersen. Het was altijd weer rood aanlopen, de klep van de vleugel hard dicht slaan en dan woedend het muzieklokaal verlaten met de woorden: 'Ik stop er mee, jullie zoeken het maar uit!' Wij zochten echter niets uit, maar wachtten op de terugkeer van de maestro. Zijn verontschuldiging was altoos dat hij het schoolorkest niet de dupe wilde laten worden van het wangedrag van de meisjes. En dan ging het weer een half uurtje goed.

Mijn clavecimbelleraar Kees Rosenhart was werkelijk de rust zelve. Eén en al kalme redelijkheid. Immer met zachte stem die door een weelderige baard nog wat gedempt werd. Ik was erg gesteld op deze leraar. Maar onderhuids jeukte het toch. Zou Kees dan nooit eens ontploffen? Jaren nadat ik bij hem de lessen had beëindigd, kreeg ik het verlossende bericht. Kees gaf les in de Waalse Kerk te Haarlem. Over één van zijn leerlingen werd hij steeds minder tevreden. Het liep hoog op. Uiteindelijk ontdeed hij zich van de student door het bovenblad van het clavecimbel net zolang op het instrument te laten neerkletteren totdat de leerling de galmende kerk was uitgevlucht. Het moet een akoestisch inferno zijn geweest. Ik heb het verhaal van zowel Kees als van de betreffende student, dus het verhaal zal kloppen.

Bij mij ging het tijdens de laatste *Open Dag* mis. Een blonde moeder met enkele blonde dochttertjes komt het muzieklokaal binnen. Types: 'Heemstedse Vrouwen'. Het oudste kind is kennelijk op zoek naar een fijne middelbare school. De moeder knoopt met mij een gesprekje aan. De dochters staan als lakeien naast haar. De moeder lijkt nog net de zin 'Waar is het schoolorkest?' in te slikken en vraagt: 'Is er een schoolorkest?' Die vraag komt wel vaker langs. Maar ik ruik onraad. Toch leg ik kalm uit dat er op deze school geen standaard schoolorkest is. Maar als er iets te doen is zoals een toneelstuk, een musical, een viering of noem maar op, dan proberen we een geschikt ensemble bij elkaar te brengen. Het probleem is, zo leg ik uit, dat leerlingen die graag in een orkest zitten, meestal al in één van de orkesten van de muziekschool zitten. En in een tijd dat de agenda van de doorsnee leerling al propvol is, zijn er niet veel leerlingen die nog eens in een tweede orkest willen plaatsnemen. De moeder begint mij vuil aan te kijken en buigt zich naar haar dochters en zegt luid en voor iedereen hoorbaar: 'Dit is een muziekdocent die denkt dat kinderen het niet leuk vinden om in een orkest te zitten. Nou, jullie zitten toch maar fijn in een orkest!'

Een onbespreekbare woede overspoelt me. Het liefst was ik met alle macho die als bijna gepensioneerd nog in mij is, over de moeder heen gereden of had ik op z'n minst het volledige keyboardpracticum op haar hersens kapot geslagen. Het spul is toch aan vervanging toe. Maar nee hoor, ik beheers mij en wens haar en de kinders nog een prettig vervolg van de dag toe. Ik ben volkomen ongeschikt als muziekleraar.

Het ontwikkelen van luistervaardigheden

po/vo Frits Evelein

Veel en actief luisteren naar muziek verrijkt het vermogen tot muzikale waarneming, muzikale structuren te herkennen, te bevatten en te herinneren. Luisteren naar muziek is een complexe activiteit. Het gebeurt niet alleen met de oren, maar met het gehele menselijke systeem. Neurobiologisch onderzoek toont aan dat luisterervaringen veel hersenactiviteit genereren die vaak parallel lopen met activiteiten in de bewegings-, de beeldende en gevoelscentra. Actief luisteren vraagt veel energie van de hersenen.

Daarom kost het ongetrainde luisteraars moeite om gedurende langere tijd geconcentreerd te luisteren. Dit is iets dat elke muziekdocent wel zal herkennen. Ongetrainde luisteraars te leren langer en op een meer complete manier naar muziek te luisteren kan via het inzetten van diverse strategieën. Deze bijdrage geeft verschillende typen interactieve strategieën om het muziek luisteren te stimuleren voor kinderen vanaf groep 3 in de basisschool tot en met de hogere klassen van het voortgezet onderwijs.

Aangeboren vermogens

Mensen worden geboren met het vermogen klank en muziek waar te nemen. Dit vermogen wordt ontwikkeld en beïnvloed door de (muziek)cultuur waarin je als kind opgroeit en de mate waarin het gestimuleerd wordt. Er zijn veel inzichten over het belang van muziek voor baby's en heel jonge kinderen en hoe zij dit waarnemen en de wijze waarop dit gestimuleerd kan worden (Flohr, 2005). Mensen beschikken over fascinerende en super verfijnde mogelijkheden om zeer complexe muziek te kunnen waarnemen. Oliver Sacks (2007) beschrijft dit verhelderend in zijn boek *Musicofilia, verhalen over muziek en het brein*. De meeste westerse mensen luisteren over het algemeen globaal en nemen dan een melodie of algemeen sfeerbeeld in muziek waar, vaak gekoppeld aan het ervaren van gevoel, sfeer, associaties en beelden.

Belangrijk in het leren luisteren is het ontwikkelen van de aangeboren vermogens tot het waarnemen van toonhoogte, toonduur, dynamiek, samenklank, klankkleur, vorm, enzovoorts. Dit kan natuurlijk op verschillende manieren. Over het algemeen is het richten van de aandacht en focus op de muziek van belang. In de hersenen loopt het verwerken van muzikale stimuli parallel met het verwerken van emoties en beeldende activiteiten. Vandaar dat de meeste mensen bij het luisteren naar muziek direct sfeer en gevoelens ervaren en associaties en beelden kunnen hebben. Ook is er een sterke parallel met beweging, zodat vaak een koppeling optreedt van luisteren met beweging. (Muzikale waarnemingen zijn iets anders dan emotie, beweging en beelden, ondanks dat deze vaak in dezelfde hersengebieden verwerkt worden. Het spreken over integratie van muziek met andere kunsten is daarom strikt genomen onjuist. Gezien vanuit een neurobiologisch

perspectief is er geen sprake van integratie, maar van parallel lopende processen, wederzijdse stimulering en verrijking.)

Behoeft aan focus

Luisteren wordt voor de meeste mensen makkelijker wanneer er een duidelijk luisterfocus is, de aandacht wordt dan gericht. Het makkelijkst is het wanneer het luisterfocus concreet, waarbaar, ja liefst tastbaar is, aangezien muziek ontastbare abstracte klank is. Bijvoorbeeld op het gehoor leren spelen op instrumenten is een prima manier om het luisteren op een actieve manier te stimuleren. Dit kan bijvoorbeeld al gestimuleerd worden door een eenvoudige melodie uit te laten zoeken op een keyboard, gitaar of ander instrument. Een ritme mee- of naspelen op een slagwerk, of werken met verrassend klinkende klankbronnen. Samen spelen in een team met verschillende klanklagen en reageren op elkaar, veel zingen en werken met de mogelijkheden van de stem zijn prima manieren om het luisteren aan te spreken. Zo wordt ook het vermogen tot innerlijke klankvoorstellen - ook wel *audiatie* genoemd (zie: Edwin Gordon, 2004) (zie ook: www.giml.org) - aangesproken en ontwikkeld. Door veel en gericht op het gehoor te spelen wordt men vaardiger in het onderscheiden van auditieve en muzikale fenomenen zoals toonhoogte, toonduur, samenklank, gelaagdheid en vorm. Visuele en bewegingsondersteuning waarin muzikale parameters en vorm kunnen worden weergegeven, blijken een belangrijke ondersteuning te zijn bij het leren luisteren en volgen van muziek. Daarom is het verstandig om bij muziekleren veel te werken met afbeeldingen, grafische notaties en ook beweging waarmee het luisteren gericht en verdiept kan worden.

Interactie tussen leerlingen in de muziekles stimuleert reflectie, namelijk communiceren in en over muziek en het vergelijken van muzikale waarnemingen. Dit draagt bij aan en het koppelen van ervaringen aan een meer talige en conceptuele verwerking waardoor begripsvorming kan plaatsvinden. Een eenvoudige wijze om muzikale interactie te stimuleren is de leerlingen eerst kort alleen iets te laten doen, dan in een tweetal te laten uitwisselen, vergelijken en verdiepen, en dat vervolgens in een viertal te laten samenvoegen tot een groter geheel (zie voor veel voorbeelden: Evelein, 2007 en 2009).

Er bestaan tussen mensen verschillen in leer- en ook in luisterstijlen. Twee hoofdgroepen in luisterstijlen zijn van belang. Dit zijn de objectief analytische en de subjectief ervarende luisterstijl. De objectief analytische manier is zakelijk, intellectueel en gericht op begrip, terwijl de subjectief ervarende manier meer vanuit gevoel, ervaring en fantasie werkt. In ieder mens zijn deze beide stijlen aanwezig. De meeste leerlingen reageren in ieder geval goed op een affectieve context of het gebruik van beelden.

Laat leerlingen veel verschillende soorten muziek horen, ernaar luisteren, ermee werken, zelf produceren, erover horen spreken en er ook zelf over spreken. Hoe meer ze muzikaal doen, hoe beter de muzikale intelligentie aangesproken en verder ontwikkeld wordt. Het meest effectief is hierbij aan te sluiten bij de muzikale voorkeuren en stijlen van leerlingen en deze als vertrekpunt voor onderwijs te mobiliseren. Aanschouwelijkheid, duidelijkheid, herkenbaarheid en afwisseling van subjectieve en objectieve benaderingen van muziek helpen bij het effectiever en sneller ontwikkelen en verruimen van luistervaardigheden.

Verschillende activiteiten

Hier volgen enige voorbeelden (in toenemende mate van complexiteit) van verschillende type luisteractiviteiten die leerlingen alleen, in tweetallen en in grotere teams kunnen doen. Afhankelijk van de leeftijd, beginsituatie en keuze van muziek kunnen deze activiteiten aan een doelgroep aangepast worden.

Bewegen op muziek

De eerste activiteit is geschikt voor jonge kinderen op bijvoorbeeld de basisschool en richt zich op muziek en beweging (zie ook: Evelein, 2007). Muziek is bewegend geluid zowel qua tijd (ritme), hoogte (toonhoogte), intensiteit (volume en dynamiek), complexiteit en gelijktijdigheid (vorm en gelaagdheid). In de beweging van de klank ontvouwt zich muzikale zeggingskracht en sfeer. De beweging kan gemaakt worden met voorwerpen, zoals bij een poppenspel, schimmenspel of tekenfilm.

Bewegen op muziek		
De leerlingen vormen eerste een tweetal, daarna een viertal.	Muziek Nodig	Verschillende muziekfragmenten Ruimte om te bewegen en te lopen. Voorwerpen om vast te houden of klankbronnen om aan het lichaam vast te maken.
1	De kinderen kiezen een gekleurde sjaal of een ander voorwerp. Deze gaat (samen met hen) bewegen op de muziek.	
2	Luister goed naar de muziek en laat de sjaal of het voorwerp zo goed mogelijk bewegen op de (vul in naar keuze: maat, melodie, klankkleur, verschillen in hard en zacht, sfeer, verhaal, enzovoorts) van de muziek. Doe dit een aantal keren en met verschillende muziekstukken.	
3	De kinderen vormen nu viertallen en maken combinaties van hun bewegingen op de muziek.	

Muzikale sferen

De volgende activiteiten gaan over herkennen, benoemen en verwerken van overeenkomsten en verschillen tussen muziek-

fragmenten. De sfeer van de muziek zoals ernstig, plechtig, saai, dromerig en vrolijk, enzovoorts, in relatie tot bepaalde muzikale kenmerken is het vertrekpunt. Maar ook de instrumenten, soort melodie en begeleiding kunnen hierbij centraal gesteld worden. In alle gevallen is wat het luisteren betreft de klank het focus, maar de sfeer en de ervaring wordt als anker gebruikt om de aandacht te richten op de klank. De leerlingen vormen tweetallen en beginnen daarbinnen te werken om daarna in viertallen inzichten te delen.

Muzikale sferen		
Eerst alleen, dan in duo's en tot slot een viertal.	Muziek Nodig	4 tot 6 korte, sfeervolle fragmenten van elk 30 seconden tot 1 minuut. Foto's of afbeeldingen met een bepaalde sfeer.
1	Luister eerst alleen naar de stukken muziek en kies de afbeelding die je daarbij het meeste vindt passen. Wat in de muziek zorgt ervoor dat je die afbeelding kiest?	
2	We draaien de muziek nog een keer. Vorm nu tweetallen en vergelijk terwijl de muziek klinkt je keuze. Dit doe je heel zacht fluisterend. Leg aan elkaar waarom je die afbeeldingen kiest, wat in de muziek zorgt voor die keuze. Zorg dat je het eens wordt over de keuze. Schrijf je keuze bij het muziekstuk in je schrift.	
3	Vorm nu een viertal en vergelijk alle gedraaide fragmenten en kijk naar overeenkomsten en verschillen in jullie keuzes.	

De kern van deze activiteit is het ervaren en onderscheiden van verschillen in sfeer en de oorzaken daarvan in de muziek. Probeer steeds terug te gaan naar de klankwaarneming.

Relevante vragen hierbij zijn:

- Welke afbeeldingen heb je gekozen, wat in de muziek heeft daarmee te maken?
- Wat voor gevoel roept de muziek bij je op, waarom?
- Wat zijn verschillen tussen het ene en het andere stuk muziek, waardoor komen die?
- Wat is de relatie tussen wat er in de muziek gespeeld wordt en wat je ervaart?

Sfeer van muziek tekenen en benoemen

Sfeer van muziek tekenen en benoemen		
Vorm duo's. Je werkt afwisselend alleen en in een duo.	Muziek Nodig	4 tot 6 korte sfeervolle fragmenten van elk 1 tot 2 minuten lengte. Papier en een serie sfeerwoorden. Kleurpotloden.
1	Maak per muziekstukje een tekening. Kies sfeerwoorden die bij de muziek passen. Schrijf op: wat in de muziek veroorzaakt deze sfeer?	
2	Als je alle tekeningen en oorzaken hebt vorm je een tweetal en vergelijk je wat je hebt gemaakt. Let op overeenkomsten en verschillen. Welke zijn dat? Waardoor komt dat denk je?	
3	Nu vormen jullie een viertal en vergelijken wat jullie gevonden hebben. Kies een belangrijke overeenkomst en een belangrijk verschil. Is er een muziekstuk dat jullie het mooist vinden? Zo ja? Waarom?	
4	Met de klas delen we de overeenkomsten en verschillen en kijken we naar de relatie tussen sfeer en wat er hoorbaar is in de muziek.	

Grafische notatie maken bij bestaande muziek

Een andere manier van het bieden van een luisterfocus is het werken met grafische notatie. Dit is al een iets abstractere vorm van weergeven van klank. Dit kan op allerlei manieren waarbij het in de meeste gevallen neerkomt op het globaal visualiseren van aspecten in de klank. De leerlingen maken na een introductie op grafische notatie (zie voorbeeld) zelf een grafische notatie (op kaartjes) bij een muziekfragment dat ze beluisteren.

Voorbeeld van grafische notatie.

De notatie moet zo goed mogelijk het verloop van de muziek volgen. Afhankelijk van de te kiezen aspect (contrasten, dynamiek, melodie, een te volgen instrument, vorm en opbouw, enzovoorts) in de notatie kan deze opdracht eenvoudig of uiterst complex worden.

Grafische notatie maken bij bestaande muziek		
Vorm een duo.	Kaartjes Muziek	Setje lege kaartjes. Muziekfragment.
1	Luister naar het muziekfragment.	
2	Teken het verloop in de muziek. Kies als focus bijvoorbeeld contrasten in de muziek, dynamiek, gelaagdheid, vorm, hoofdmelodieën, klankkleuren, enzovoorts. Gebruik tenminste 4 kaartjes.	
3	Zoek een ander tweetal en geef ze jullie kaartjes met de muziek erbij, jullie krijgen hun kaartjes en muziek.	
4	Zoek uit wat de volgorde van de kaartjes is van het andere team.	
5	Ga nu terug in het viertal en vertel elkaar wat je goed en minder goed vindt aan de kaartjes. Verwerk de suggesties door je kaartjes te verbeteren.	
6	Bewaar de kaartjes.	

Rangschikken van muziekfragmenten

Deze activiteit kan afhankelijk van de vraagstelling en de gekozen muziek eenvoudig of uiterst complex en uitdagend gemaakt worden. Het idee is dat leerlingen gericht luisteren naar bepaalde muzikale aspecten in verschillende fragmenten, deze vergelijken en de fragmenten conform deze aspecten rangschikken. De leerlingen krijgen of kiezen 4 tot 7 muziekfragmenten. Leerlingen werken in teams van twee. Zij rangschikken de fragmenten volgens bepaalde criteria. Eenvoudige criteria zijn: snelheid, sfeer, hoeveelheid instrumenten. Moeilijker zijn: manier van zingen, begeleiding,

vorm, complexiteit van de melodie (bijvoorbeeld met behulp van een grafische notatie van de melodie), het harmonisch schema (met behulp van een kopie van de akkoorden), enzovoorts. Deze opdracht wordt nog complexer wanneer criteria gekoppeld worden aan stijlen, genres en cultuurperiodes. Ook kan deze opdracht uitgewerkt worden met muziekstukken uit verschillende werelddelen.

Rangschikken van muziekfragmenten		
Eerst alleen, dan in duo en tot slot in een viertal.	Muziek Nodig	Verschillende muziekfragmenten Criteria voor rangschikking
1	Luister individueel en maak aantekeningen. Let op de criteria.	
2	Vorm nu duo's en deel wat je gehoord en opgeschreven hebt. Rangschik de fragmenten op grond van de criteria. Luister nog een keer goed naar alle fragmenten.	
3	Vorm nu een viertal, we luisteren nog een keer, bespreek je rangschikking.	

De kern van deze opdracht is dat leerlingen muziek vergelijken en kunnen onderscheiden met behulp van muzikale kenmerken. Belangrijke vragen hierbij kunnen zijn:

- Hoe herken je de muzikale kenmerken?
- Hoe rangschik je ze? Waar let je dan op?
- Wat zijn de verschillen tussen de muziekfragmenten,

waardoor ontstaan deze?

- Heeft iedereen dezelfde waarneming van de muziekstukken? Zo ja, zo nee, verklaar dit.

Kan muziek iets weergeven

Bij deze activiteit gaat het er om dat de leerlingen luisteren naar en nadenken over de muzikale uitdrukkingsmiddelen die verschillende componisten gebruiken om een idee dat ze hebben, muzikaal uit te drukken. Ter voorbereiding zoek je als docent een aantal muziekstukken en uitspraken en intenties van de componisten daarbij. Deze uitspraak of intentie schrijf je op een formulier. Het idee is dat de leerlingen - naast de uitspraak van de componist - verwoorden hoe zij denken dat de componist dit in de hoorbare muziek heeft vertaald. Voorbeelden die bruikbaar zijn: *Le Sacre du Printemps* van Igor Strawinsky, *The Planets* van Gustav Holst, *La Mer* van Claude Debussy, enzovoorts. Het is ook mooi om hiernaast populaire of filmmuziek te gebruiken. Leerlingen kunnen zo tot een inzicht komen van manieren waarop componisten muziek gebruiken om hun ideeën en stemmingen uit te beelden.

Er zijn nog heel veel andere interactieve luisteractiviteiten te bedenken die allemaal ertoe leiden dat leerlingen op een speelse manier hun luistervaardigheden stimuleren en ontwik-

kelen. Uitdaging voor muziekdocenten is om deze vermogens bij leerlingen op steeds andere manieren te stimuleren en de leerlingen zo geconcentreerd en betrokken mogelijk tot muzikale luisterervaringen aan te zetten.

Kan muziek iets weergeven?		
Vorm duo's.	Muziek	4 tot 6 korte sfeervolle fragmenten van elk tot 1 minuut lengte.
Je werk afwisselend alleen en in een duo.	Nodig	Bij elk fragment een korte omschrijving van wat de componist voor ogen had met de muziek.
1	Je hebt een papier waarop bij verschillende stukken muziek de gedachte van de componist is weergegeven.	
2	Je krijgt elk stuk twee keer te horen. Leg uit wat in de muziek de bedoeling van de componist zou kunnen weergeven en hoe dat is te horen.	
3	Overleg in je duo wat je gevonden hebt. Kom tot een gemeenschappelijke conclusie.	
4	Als alle fragmenten zijn geweest overleg je tot slot wat in deze verschillende stukken de belangrijkste elementen zijn geweest die de componisten gebruiken om hun idee in uit te drukken.	
5	Vorm tot slot met een ander duo een viertal en vergelijk de punten uit stap 4.	

Literatuur

- Evelein, F. G. (2007). Coöperatief leren in muziek, activiteiten basisonderwijs. HBUitgevers, Baarn.
- Evelein, F. G. (2009). Coöperatief leren in muziek, deel 2, activiteiten voortgezet onderwijs. HBUitgevers, Baarn.
- Flohr, J. W. (ed.) (2005). The musical lives of young children. Prentice Hall. Pearson Education. NJ.
- Gorden, E (2004) Aural Visual Experience Of Music Literacy. GIMusic. Chicago.
- Sacks, O. (2007) Musicofilia, verhalen over Muziek en het brein. Meulenhoff. Amsterdam.

Dion van het Newman College uit Breda demonstreert Pivot.
Foto: Oscar Tabares

Tine van de Ven geeft nadere uitleg tijdens de praktijkworkshop.
Foto: Oscar Tabares

Gratis software

Freeware biedt nieuwe mogelijkheden in het onderwijs!

vo

Ad van Dam

Zaterdag 7 maart organiseerde de VKAV een contactdag bij het NIAf in Tilburg voor haar leden en niet-leden, waar verschillende presentaties werden gegeven en workshops werden gehouden over het gebruik van *freeware* in het onderwijs. Een fenomeen dat steeds belangrijker wordt naast het aanbod van dure programma's. Aan deze dag namen zo'n 45 mensen deel die erg enthousiast waren over de bijeenkomst. 'Dit zouden meer docenten moeten meemaken.' Hierbij een impressie van de contactdag met praktische tips voor iedereen!

Het *Nederlands Instituut voor Animatiefilm (NIAf)* (zie kader) toonde zich een perfecte gastheer. Bij binnenkomst stond een lunch klaar en kon iedereen al kennis maken met het NIAf en met elkaar. Daarna startten de plenaire presentaties. Als eerste gaf docent Digitale Media & Beeld Martijn van Dijk, van de Docentenopleiding Beeldende Kunst & Vormgeving bij de *Willem de Kooning Academie* te Rotterdam, een kort en krachtig overzicht van het freeware-aanbod (zie kader). Het begon sommige aanwezigen al meteen te duizelen, maar later in de workshops konden de deelnemers zelf aan de slag met de verschillende programma's. Kunstenaar en Willem de Kooning Academie-student Sander van Heerde liet zien hoe hij het 3D-programma *Google SketchUp* in zijn werk gebruikte. Tijdens de middagworkshops konden de deelnemers zelf een eigen huis, tuin of auto driedimensionaal vormgeven. De presentatie van Tine van der Ven, kunstdocent aan het Newman College in Breda gaf een inspirerend beeld van het gebruik van animatieprogramma's in het onderwijscurriculum. Zij liet een aantal fraaie films zien die door haar leerlingen waren gemaakt. Enkele leerlingen waren ook aanwezig. Zo vertelde Dion hoe hij met het animatieprogramma *Pivot* (zie kader) werkte en gaf ons instructie hoe dat straks ook te gaan doen! Tot slot lieten twee NIAf-medewerkers, Paul Moggré en Peter van de Zanden, voorbeelden zien van het gebruik van *MonkeyJam* en *XnView*. Twee interessante programma's die gemakkelijk in het onderwijs in te zetten zijn.

Als onderdeel van deze dag werden ook een tweetal *artists in residence* van het NIAf bezocht. Zo kregen de deelnemers een enthousiast verhaal te horen van de Finse Leevi Lehtinen, die in zijn studiootje aan huis een poppenanimatiefilm aan het produceren is. Per dag neemt hij enkele seconden op en het eindresultaat wordt een film van 10 minuten. Een enorme klus waarmee hij twee jaar bezig is. Leevi vertelde met groot

Nederlands Instituut voor Animatiefilm (NIAf)

Kort gezegd is het *Nederlands Instituut voor Animatiefilm (NIAf)* in Tilburg te omschrijven als het kennis- en informatiecentrum voor animatie in Nederland. Naast postacademiale ateliers heeft het NIAf een uitgebreide mediatheek, een distributieafdeling, een afdeling onderzoek en een afdeling educatie. Deze laatste organiseert lezingen, exposities en workshops op het gebied van animatiefilm. Daarnaast helpt de educatieafdeling leerkrachten met deskundigheidsbevordering, door informatie en handleidingen over animatie aan te bieden. Voor € 13,50 biedt het NIAf een dvd van het Klokhuis over animatie aan. Het geeft een mooi overzicht van wat er met animatie mogelijk is. Ga voor meer informatie naar www.niaf.nl.

Leevi Lehtinen met de set en de poppen van de poppenanimatiefilm *Egoism (is the greatest sin)*. Foto: Oscar Tabares

enthousiasme en liet zien hoe hij de poppen maakt, laat bewegen en toonde zelfs een stukje eindresultaat. Hierbij maakte hij gebruik van oude animatietechnieken in combinatie met nieuwe media. De Nederlandse Joost Bakker maakte indruk door het vertonen en inzicht geven in zijn aanpak: fraaie simpele tekeningen die in animatievorm een duister verhaal vertelden. Zijn aanpak is totaal anders dan die van Leevi, maar tegelijkertijd waren beiden gefascineerd door het animeren van beelden en de rol van digitale media hierbij.

Animatieprogramma's

Pivot

Pivot is een programma wat werkt met zogeheten stickfiguren. Je kunt er zelf figuren in bouwen of kant en klare figuren downloaden. De beweging wordt gemaakt door de figuren beeld voor beeld in een andere stand te zetten.

Animation Shop

Dit is een programma, dat afkomstig is uit het vroegere Jasc PaintShop Pro. Het is eigenlijk ontworpen om GIF-animaties en -banners te maken, maar kan ook AVI's maken. Het programma werkt beeld voor beeld en maakt gebruik van *onion skinning* (soort lichtbak). Je kunt er in lijn tekenen, maar ook foto's, of low resolutie film in importeren. De mogelijkheid om foto/film en tekening te combineren, maakt het programma interessant.

MonkeyJam

Dit programma is ontworpen om meerdere lagen animatietekeningen in te testen. Maar het werkt uitstekend als stop-motion opname programma. Naast de mogelijkheid om direct een webcam of digitale videocamera aan te sluiten, kun je in het programma ook foto's importeren. Het levert AVI's en kan BMP-, JPEG- en PNG-bestanden verwerken.

Het middaggedeelte werd verder in beslag genomen door het plaatsnemen achter één van de vele computers om onder begeleiding van de workshopgevers een freeware-programma uit te proberen. Hands-On: Leren door doen! Het leverde verrassende resultaten en ervaringen op, die tijdens de afsluitende borrel met elkaar werden uitgewisseld. De VKAV heeft het voornemen dit soort contactdagen vaker te organiseren. Mail voor meer informatie naar info@vkav.nl.

Open source en freeware

Pixelbewerking

GIMP: het meest geavanceerd.
Paint.NET: heel goed voor het onderwijs omdat het zo simpel is.

Vectorbewerking

Inkscape: een erg goed alternatief voor Adobe Illustrator. Is op sommige punten zelfs makkelijker en beter.

3D

Google SketchUp: makkelijk te leren met veel mogelijkheden voor het onderwijs.
Blender: professioneel en daardoor moeilijk te leren.
Bryce: nu gratis te verkrijgen landscape render-programma, erg handig in gebruik.

DTP

Scribus: een goed alternatief voor Adobe InDesign.

Audio

Audacity: een mede door de simpele interface veel gebruikt programma voor het bewerken van geluidsopnames.

Museumeducatie in de praktijk

Paul Rooyackers

Er is een zeer leesbaar boek verschenen over de kracht en de onmacht van museumeducatie *Museumeducatie in de praktijk*. Museumeducatie wordt door Cultuurnetwerk, uitgever van het boek, een vak genoemd, althans in een schrijven naar aanleiding van dit boek.

Tendrapport museumeducatie 2007
Piet Hagnaars e.a.
ISBN 97 890 6997 1230
Cultuurnetwerk 2008
Prijs € 15,--

Prematuur

Dat is wat prematuur, want ik herinner me niet dat ik op scholen een docent museumeducatie ben tegengekomen. Evenmin als een docent dansgeschiedenis of een docent theoretische kunstbeschouwing. Het zou wel prettig zijn als dit soort docenten op scholen zouden rondlopen, maar voorlopig is deze taak toch uitbesteed aan educatieve medewerkers die rondleidingen organiseren, in folders verpakte museumontdekkingstochten die ze meestal zelf niet geven aan de scholieren, maar in de vorm van een doe-het-zelf kant-en-klaar pakket toesturen aan de docenten. Educatieve medewerkers voeren het beleid uit - op instigatie van de conservator en de directie mogen we hopen - maar uiteindelijk wordt het verpakt door werknemers die bij lange na niet kunstfilosoof of creatief ontwerper zijn.

Een museum saai?

Waarom zijn de meeste musea zo verschrikkelijk saai? Door kunstwerken vaak jarenlang in dezelfde opstelling te laten, terwijl ieder museum een depot schijnt te hebben waar de term schatkamer bij verbleekt. Waarom is een bezoek aan

een museum vaak zo geregeld dat je de route kunt lopen via een koptelefoon/A-4tje, en daarbij droge informatie te horen/lezen krijgt in plaats van dat je als toeschouwer uitgedaagd wordt, door live artiesten bijvoorbeeld of door gepensioneerde kunstliefhebbers? Op scholen zie je steeds meer 'ervaringsdeskundigen' op allerlei terreinen verschijnen die alles weten over drugs, eenzaamheid, handicaps, enzovoorts. Kunst is daarbij nog een ondergeschoven kindje... Er zijn veel ouderen die veel kennis over kunst bezitten en die ingeschakeld zouden kunnen worden in een maatschappij die veel meer gebruik moet maken van de opgebouwde expertise. Thematische tentoonstellingen of tentoonstellingen naar aanleiding van een bepaalde kunstenaar zijn in. De extra activiteiten die dan georganiseerd worden, zijn vaak vanuit de beeldende vormgeving opgezet en uitgewerkt, terwijl andere kunstdisciplines achter blijven in de vertaling van het tentoonstellingsconcept. Zelden worden dans, theater of muziek (onder andere interactieve games) betrokken bij de uitwerking hoe de beleving van de toeschouwer opgewekt moet worden.

Relatie museum – maatschappij

Veel musea zijn wel, meer dan jaren geleden, ingebed in de plaatselijke structuur als het gaat om cultuur en maatschappij. Maar is dat inzichtelijk genoeg voor een toeschouwer? Een kunstwerk heeft in heel veel gevallen een ongekend grote relatie met de maatschappij, en juist daar blijven veel kansen liggen.

De vertaling van het kunstwerk naar deze tijd of naar een ander historisch moment met daarbij de juiste omzetting van wat de maatschappij daarbij als antwoord had of heeft, blijft veelal in het ongewisse en wordt niet meegenomen in de uiteindelijke vorm van museumeducatie.

Onderwijs is een belangrijke doelgroep die binnengehaald moet worden. Daarover is men het eens. Echter: onderwijs en educatie worden beschouwd als een mix waarbij recreatie en educatie hand in hand moeten gaan. Het moet zowel leuk als leerzaam zijn.

Leuk

Voor de term leuk kun je terecht allergisch zijn. Wat is leuk? Sesamstraat-clown en mimespeler Hakim deed workshops in het Spoorwegmuseum in Utrecht. Dat kan leuk zijn, maar brengt het die interesse bij die het museum wil of steelt de artiest de show?

Het Rijksmuseum heeft een tijdje een stripachtige figuur gehad die de toeschouwers door het museum voerde. Het orkest Holland Symfonia heeft Ali B., de rapper, ‘ingekocht’ om de concerten meer body te geven naar jongeren toe, zodat het ‘vet’ gevonden wordt om erbij te zijn.

De artiest steelt de show en het effect voor het orkest zal hopelijk gaan werken, terwijl er geen inhoudelijke parallel bestaat tussen muziek en de artiest die geen onderscheid kon maken tussen Bach en Beethoven, zo bleek uit een tv-interview... Ook klassieke muziek moet verpopulariseerd worden. Maar de vraag is: is dat de oplossing?

Het Van Gogh Museum heeft dansers gekoppeld aan de Egon Schiele-tentoonstelling. Welke tekst komt daarover naar buiten: ‘Het museum probeert daardoor zowel een extra inhoudelijke dimensie aan te brengen als extra publiek voor de tentoonstelling te interesseren.’

Dans en beeldend kunstenaar Schiele combineren is een interessante optie, omdat de werken van Schiele uitermate beweging aanduiden naast een enorm emotionele inhoudelijke dramatiek. Vraag is of ook die emotionele lading van de schilderijen in dans is teruggekomen. In dat geval is er sprake van integratie die verder gaat dan pure esthetica, en dan wordt het interessant. Alleen een plaatje tot leven wekken is niet interessant. Wat is de meerwaarde van een nieuwe disci-

pline in zo’n omgeving, moet een directeur van een museum zich afvragen.

Er zijn ook museumnachten die tegenwoordig in veel musea plaatsvinden. Van de aanwezigen die daar naar toe gaan, hoor je achteraf niet wat de impact van de Nachtwacht was... Daar staat tegenover dat wat Peter Greenaway doet met zo’n kunstwerk, stof oplevert tot discussie. En behalve dat aspect is de kunstenaar bezig met de eventueel bedachte maatschappelijke context van het kunstwerk. De films die hij maakt, zijn echter voor een select publiek geschikt: de moeilijkheidsgraad van de dwarsverbindingen die hij maakt, zijn intellectueel geschikt voor hoger afgestudeerden en minder voor het grote volk.

School en museumeducatie

Op veel scholen blijkt geen kennis voorradig om het museum zo in te passen in het programma dat er werkelijk sprake is van educatie en uitwisseling van kennis en beleving. De leerstijlen van Kolb worden steeds meer toegepast in museumconcepten. Bezoekers blijven door deze aanpak in ieder geval langer in musea, is geconcludeerd.

Scholen zitten vaak te vast aan hun rooster, zodat een museumbezoek er even tussendoor geschoven moet worden in plaats dat het bezoek eigenlijk een les is op een andere locatie. Van zogenaamd ‘museum based learning’ oftewel de *museumschool* is in de praktijk nog maar mondjesmaat sprake.

Interviews over museumeducatie

Het boek *Museumeducatie in de praktijk* heeft een belangrijk deel ingeruimd voor interviews betreffende functie en taken van de educatief medewerker, positionering van educatie binnen musea, doelen van educatie, samenwerkingspartners, doelgroepen, activiteiten, factoren die van invloed zijn op museumeducatie en wensen en verwachtingen van musea. Het boek is daarmee terecht een waardevol werk, omdat het aangeeft zeer divers te zijn geweest in haar onderzoek naar genoemde aspecten rond educatie in musea. Zo komt de belevingseconomie van Richard Florida aan bod evenals die van Joseph Pine. Een creatieve stad bevordert je leefplezier, is daarbij uitgangspunt, en deze stelling blijkt natuurlijk juist te zijn.

De workshops die daarna beschreven worden, zoals ze nu in musea voorkomen, geven een goed beeld van wat er in de huidige musea gebeurt. Ook de visie hoe men met beeldhouwwerken, schilderijen en andere objecten in musea om moet gaan, is interessant voor wie daar zijn licht wil opsteken over hoe er nagedacht wordt over ons landelijk kunstbezit.

Games in het kunstonderwijs

Er zijn steeds meer *CultuurProfielScholen* die zich profileren op het gebied van media. Je zou kunnen spreken over CultuurProfielScholen met een mediaprofiel. Het *Thorbecke College* in Rotterdam heeft sinds het begin van dit schooljaar een profiel *Creative Highschool* waarbij media prominent aanwezig zijn. Binnen digitale media nemen games een steeds belangrijker plaats in. Maar welke plaats eist deze vorm binnen de kunstvakken op? Uiteraard zijn er allerlei creatieve toepassingen te maken. Naast een inhoudelijke kant heeft het gebruik van games ook een grote onderwijskundige invloed. Ad van Dam,

docent digitale didactiek aan de Docentenopleiding van de *Willem de Kooning Academie* in Rotterdam, gaf een aantal introductielessen over *Games in het kunstonderwijs*. Daarvoor nodigde hij ondermeer beeldend docent Roland de Keizer van het Thorbecke College (afdeling HAVO/VWO) te Rotterdam uit. De Keizer heeft een inspirerend project ontwikkeld vanuit de game *Zoo Tycoon*, populair onder zijn leerlingen. Hij bedacht een verrassende invalshoek! Hieronder een beschrijving: *Meester wordt game-master*. Student aan de Docentenopleiding Charlotte Versteeg schreef een kritisch betoog: *Games in het kunstonderwijs*.

Roland de Keizer

Meester wordt game-master

vo

Ad van Dam

Beeldend docent Roland de Keizer werkt sinds enkele jaren aan het *Thorbecke College* (afdeling HAVO/VWO) in Rotterdam. Hij heeft zijn docentenopleiding genoten aan de *Willem de Kooning Academie* aldaar. Het Thorbecke College heeft naast een sportprofiel sinds kort ook een kunstzinnig profiel. In september 2008 is de *Creative Highschool* met een klas leerlingen van start gegaan.

De leerlingen werken naast hun gewone schooluren nog zes uur extra per week aan hun creatieve competenties. De *Creative Highschool* wordt getrokken door Roland de Keizer en ondersteund door de *Willem de Kooning Academie*. Creativiteit gaat samen met een vernieuwende onderwijsaanpak, waarbij media een belangrijke rol spelen. Hiervan een inspirerend voorbeeld.

Roland de Keizer is een bevlogen docent die gefascineerd is door het spelend, creatief leren. Zo heeft hij op zijn school een bijzonder project ontwikkeld dat een inspiratie kan zijn voor andere scholen en docenten. Hoewel het spelonderwijs leren absoluut niet nieuw is, is zijn aanpak verfrissend en origineel. Ook blijkt deze invalshoek goed aan te sluiten bij zijn leerlingen en bij een vernieuwende manier van lesgeven. Het feit dat veel jongeren vaak achter de pc zitten en gamen, heeft hem ertoe gebracht dat als uitgangspunt te nemen voor een project. Ook blijkt deze aanpak goed aan te sluiten bij de onderbouw, waar vakoverstijgende projecten in opkomst zijn. De Keizer zag dat *game based learning* verschillende

elementen bevat, die hij heel goed kon gebruiken om leerlingen gemotiveerd bij zijn onderwijs te betrekken. Belangrijkste elementen zijn het feit dat een game gebaseerd is op een verhaal, dat een spel competitiegericht is en dat je als speler snelle waardering, feedback krijgt. Aspecten die in het dagelijks onderwijs te weinig aanwezig zijn. Maar wanneer is het spelen van een game een onderwijservaring? Spelen is leuk, maar wat leer je ervan? Kortom, welke opgedane competenties zijn ook buiten het spel van belang en te gebruiken? Uitgaande van de games die zijn leerlingen spelen, zoals *SimCity*, *Roller Coaster Tycoon* en *World of Warcraft*, kwam hij uit bij *Zoo Tycoon*. Niet dat hij zijn leerlingen zelf een game wilde laten bouwen in de lessen, maar het feit dat zij graag digitaal spelen, is zijn uitgangspunt geworden voor het project *ThorZoo*. De Keizer heeft het omgekeerd: van een digitale dierentuin, naar een ouderwets bordspel. Maar wel een bordspel waarbij de aantrekkelijk elementen van games worden gebruikt. Zo heeft hij eerst helemaal onderzocht hoe de game in elkaar zat: welke partijen spelen een rol, wat zijn de interne en externe factoren, wat is het competitie-ele-

Foto's: Roland de Keizer

ment, welk verhaal wordt er verteld, welke actie-reactie elementen zijn erin verwerkt? Het uitpluizen van deze 'regelset', leverde hem alle informatie op om het spel in de klas te gaan uitzetten. Het werd vanzelfsprekend een vakoverstijgend project, naast de beeldende aspecten ging het ook om economische en biologische factoren. De klas werd opgesplitst in een aantal groepen van vier leerlingen. Elk team bestond uit een directeur, twee medewerkers en een financieel adviseur. Het doel was om in een achttal weken de bestdraaiende en mooiste Zoo van de klas te hebben. Met Monopoly-geld konden de teams een stuk grond kopen en materialen om kooien en dergelijke te bouwen. Per week werd er geëvalueerd (Hoeveel bezoekers hebben we deze week gehad?), geïnvesteerd (Zullen we uitbreiden?), onderzoek gedaan (Welk dier zullen we aankopen?), gediscussieerd (Deze week wil ik directeur zijn!) en gebouwd (Hoe zullen we het nieuwe zeeleeuwenverblijf maken?). Elk teamlid had een eigen taak en verantwoordelijkheid en op grond van de informatie die Roland de Keizer van buiten inbracht werden volgende beslissingen en stappen genomen. Een bezoek aan de Rotterdamse dierentuin *Blijdorp* was uiteraard een onderdeel van het project. De meester werd game-master die achter de schermen een reactie gaf op de teambeslissingen. Iets wat de computer in een game doet. Maar Roland de Keizer deed meer en kon schoolspecifieke onderwerpen en problemen in het spel brengen. Zo schreef

hij een van de teams een boze brief namens *Milieudefensie*, omdat hun Zoo zich niet aan de milieuregels hield! Maar ook de realiteit was van invloed op het verloop van het spel. Wanneer het die week regende, ging het bezoekersaantal naar beneden en waren er helaas minder inkomsten. De verkoop van paraplu's nam natuurlijk wel enorm toe! Acht weken lang werd er met veel plezier en aandacht aan de dierentuinen gebouwd. Dat leverde schitterende resultaten op. Aan het eind van de periode konden alle dierentuinen meedoen aan een heuse Idols-ronde. Alle maquettes werden in de aula tentoongesteld en de teams promootten hun eigen dierentuin. Nu konden alle leerlingen van het Thorbecke College door middel van een stembiljet op de fraaiste dierentuin stemmen. Daaruit kwam de uiteindelijke winnaar naar voren.

Volgend jaar staat *ThorZoo* weer op het programma. De Keizer wil de leerlingen nog meer bij het spel betrekken en ook zijn collega's van economie en biologie vragen of ze in hun lessen hier aandacht aan willen besteden. Kortom, gamen en onderwijs gaan goed samen. Wellicht zijn er nog andere inspirerende voorbeelden in het land te vinden. Ik hoor het graag: a.v.dam@planet.nl.

Mail voor meer informatie over *ThorZoo* naar Roland de Keizer: rdekeizer@tvo-rotterdam.nl.

Games nodig?

vo

Charlotte Versteeg

De digitale ontwikkelingen binnen het onderwijs gaan in sneltreinvaart. Het was te verwachten dat het onderwijs niet zou achterblijven op de rest van de wereld, maar het is hard gegaan. Misschien zelfs te hard. Nog geen vijftien jaar geleden was het internet nog een mysterieus medium waar middelbare scholieren niets te zoeken hadden en nu wordt er al volop gesproken over games in het onderwijs. Wat moet er bereikt worden met games?

Het begon met een klein vak dat *Informatica* genoemd werd, waar leerlingen in het voortgezet onderwijs les kregen in programma's als Word en PowerPoint. Dit leidde vervolgens naar instructies over het gebruik van het internet. Dit alles leek

noodzakelijk vanwege de opkomst van het digitale tijdperk. Je eraan onttrekken was niet meer mogelijk. De opkomst van computergames in het onderwijs lijkt hierin echter een niet noodzakelijke stap. Toch is het nu volledig in beeld en zijn

games het nieuwe onderwerp binnen de ontwikkeling van lesprogramma's. Wat is het nut ervan?

Onderwijsvernieuwingen zijn het onderwerp van de dag: de basisvorming, Tweede fase, het Nieuwe Leren, enzovoorts. Het lijkt alsof de verzonnen oplossingen geen voldoening geven en er steeds iets nieuws voor in de plaats moet komen. Het feit dat de computer volledig geïntegreerd is in het onderwijs, moet verontrustend genoeg zijn. Kinderen spenderen in hun vrije tijd uren achter de computer. Dus je zou verwachten dat ze dat op school niet kunnen. Maar integendeel, juist op school wordt het op verschillende manieren gestimuleerd. Daarvan moet gamen het meest verontrustende voorbeeld zijn.

Een steeds genoemd voordeel van games in het onderwijs is het feit dat leerlingen hierdoor meer geïnteresseerd zijn in wat zij leren, omdat gaming in de beleavingswereld van jongeren ligt en zij dit leuk vinden. Zij ervaren de lessen binnen school hierdoor als leuker. De reactie in deze discussie moet zijn of het relevant is dat leerlingen de lessen leuk vinden of niet. Deze reactie wordt niet gegeven, terwijl deze van groot belang is. Het doel van onderwijs is uiteindelijk om leerlingen te ontwikkelen tot volwassen mensen met basiskennis van verschillende vakken. In hoeverre maakt het uit of de leerlingen dat proces als leuk ervaren? Geen enkel kind vindt het leuk om naar school te gaan, of ze daar kunnen gamen of niet.

Andere voordelen die binnen de discussie genoemd worden, zijn zaken als het bevorderen van samenwerking tussen leerlingen, de verbetering van oog-hand coördinatie, het verbeteren van communicatieve vaardigheden en probleemoplossend werken. Dit zijn allemaal aspecten die ook ontwikkeld kunnen worden zonder de hulp van games. Met 'ouderwetse' manieren kan exact hetzelfde bereikt worden, zeker binnen het kunstonderwijs. Toch is binnen het kunstonderwijs de ontwikkeling van games ondertussen vergesloofd. Hoewel veel kunstvormen tegenwoordig onder de noemer 'nieuwe digitale media' geplaatst kunnen worden, lijkt het een tegenstrijdige ontwikkeling: kunstvakken zijn over het algemeen driedimensionaal of zelfs lichamelijk uitvoerbaar, hetgeen de keuze voor tweedimensionale computergames onbegrijpelijk maakt. Zelfs voor een theoretisch vak als CKV lijkt het niet relevant dat leerlingen met de computer werken. Een kunstwerk of toneelstuk in het echt zien is een ervaring die niet aan middelbare school leerlingen onthouden moet worden, alleen omdat zij het misschien niet leuk vinden.

Alle genoemde voordelen van gamen kunnen bereikt worden zonder computer in het kunstonderwijs. Samenwerken is zeer geschikt voor verschillende vakken: beeldend, drama, muziek. Laat leerlingen samen hun creatieve verschillen oplossen en samen tot een beeld of stuk komen. Op deze manier leren zij ook onderling problemen op te lossen en obstakels te overkomen. De verbetering van de oog-hand coördinatie is een van de redenen dat kunstvakken verplicht zijn gesteld in het onderwijs, net als de ontwikkeling van fijne motoriek. Als leerlingen hun werk moeten bespreken of presenteren, werken zij aan hun communicatieve vaardigheden. Uiteindelijk

moeten zij kunnen communiceren met andere mensen in plaats van alleen met een computer.

Laten we aannemen dat het om onduidelijke redenen noodzakelijk zou zijn games in het kunstonderwijs te introduceren. Er zijn verschillende games ontwikkeld voor CKV, waarbij, zoals de makers zelf pretenderen, de leerlingen het spel als leidraad aangereikt krijgen voor allerlei praktische elementen zoals schilderen, tekenen, toneelspelen, enzovoorts. De eerste kanttekening moet meteen zijn dat docenten zelf ook een lesprogramma kunnen ontwikkelen met dezelfde soort opdrachten. Een groot nadeel van games in het kunstonderwijs is dat veel docenten niet geschoold zijn in de verschillende nieuwe media. Door het game-aspect van een les weg te laten is dat probleem direct opgelost. Als deze games werkelijk van belang worden, dan moet er ook worden stilgestaan bij de financiële en technische gevolgen die dit alles met zich meebrengt. Niet iedere school heeft het geld om nieuwe en geschikte computers aan te schaffen. Laat staan dat iedere school mensen vindt om de technische problemen op te lossen die uiteraard ontstaan op het moment dat tweehonderd leerlingen op hetzelfde netwerk een spelletje spelen.

Het nut van games in het onderwijs is simpelweg niet aan te tonen. Het is onbegrijpelijk waarom leerlingen tegenwoordig graag naar school zouden gaan. Wij hebben het allemaal gedaan en als tien procent van ons het naar zijn of haar zin heeft gehad tijdens de lessen, dan is dat veel. Waarom moet er toegegeven worden aan de nieuwe generatie *computerkinderen*?

Het lijkt van groter belang dat leerlingen daadwerkelijk iets leren waar zij later iets aan hebben, zoals het analyseren en echt bekijken van een schilderij in een museum, het ontwikkelen van hun eigen beeldtaal door middel van tekenen en schilderen, het leren met hun lichaam om te gaan en zichzelf te uiten bij een vak als drama. Docenten hebben voor deze taken niet genoeg aan de paar jaar dat de leerlingen binnen de schoolmuren zijn. Dus waarom moet het ingewikkeld gemaakt worden door daar nog games aan toe te voegen? Kinderen van deze generatie kunnen veel leuke dingen doen in hun vrije tijd. Deze spelende trend hoeft in het onderwijs niet voortgezet te worden: niet alles hoeft leuk verpakt te worden, ze doen het uiteindelijk ook als ze het niet leuk vinden en waarschijnlijk hoeft er minder tijd verspild te worden aan het ontwikkelen van games en moeizame graphics en kan die tijd besteed worden aan het onderwijzen van leerlingen. Laten we ons druk maken over de vraag hoe we leerlingen op het voortgezet onderwijs méér kunnen leren en niet alleen over hoe ze leren.

Als reactie hierop zullen de voorstanders van games in het onderwijs massaal de comeback maken dat leerlingen ook meer leren door middel van gamen tijdens de lessen. Een aantal generaties terug leerden leerlingen veel meer en beter en was de computer niet in zicht. Waarom moet deze nu ineens zo belangrijk worden? De digitale revolutie kan net zo ver gaan als wij dat zelf willen en voor het onderwijs is de grens waarschijnlijk al bereikt.

The Great Flu

Thea Vuik

po/vo

**Of de griep nu Spaans
of Mexicaans is, of uit
Hongkong afstamt, het**

**leert ons wel dat deze ziekte zich niet
door landsgrenzen laat beteugelen.**

**We moeten bij dreigend gevaar alles
op alles zetten om een zogenaamde
pandemie te voorkomen. Zo lijkt de
Mexicaanse variant vooralsnog minder
ernstig dan verwacht, maar misschien
heeft dat ook meer te maken met de
alertheid waarop men gereageerd
heeft op de eerste uitbraken van deze
griepepidemie.**

Ab Osterhaus, spraakmakend viroloog werkzaam op het *Erasmus Medisch Centrum (EMC)* te Rotterdam, wil aan de hele wereld kenbaar maken dat het gevaar van een virus heel groot kan zijn indien er niet adequaat wordt gereageerd. De Spaanse griep in 1918 bijvoorbeeld heeft wereldwijd zo'n 20 tot 40 miljoen slachtoffers gekend. Momenteel heeft de Mexicaanse variant (nog maar?) een kleine honderd doden opgeleverd. Hoe ongrijpbaar zo'n virus kan zijn, wordt duidelijk n zichtbaar gemaakt via een pas ontwikkeld online game: *The Great Flu*.

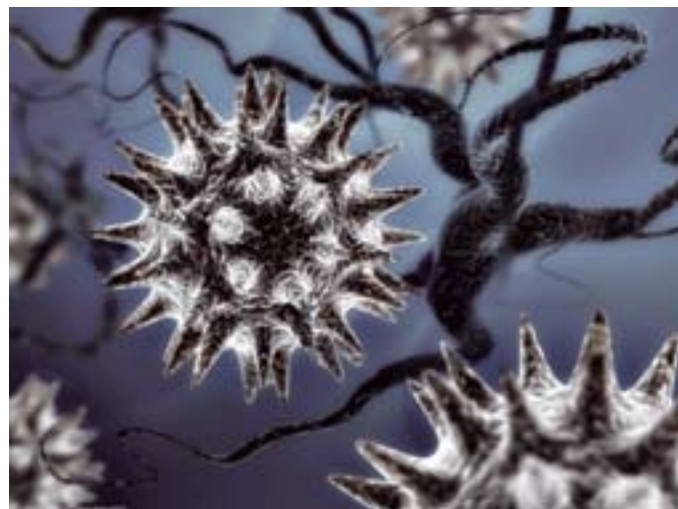
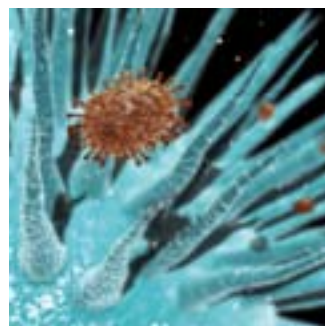
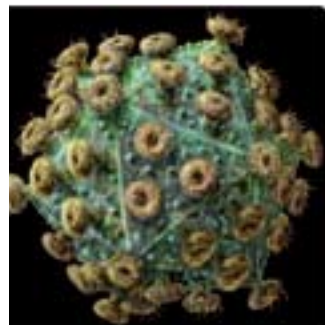
Osterhaus wil met name de jeugd bewuster maken van de gevaren van een pandemie. Zo wordt een wereldwijde uitbraak van een influenzavirus ook wel genoemd. Er is namelijk niet één griepvirus: het verraderlijke zit hem in het feit dat zo'n virus door natuurlijke genetische verandering elk jaar weer in een nieuwe variant kan optreden. In het kader van het Darwinjaar heeft Osterhaus als vertegenwoordiger van het EMC samen met het *Natuurhistorisch Museum* in Rotterdam de opdracht gegeven aan Ranj om dit influenzaspel te ontwikkelen. Ook heeft dit virale samenwerkingsverband een tentoonstelling in het Natuurhistorisch Museum opgeleverd met als titel: *H5N1 de evolutie van een griepvirus* (nog te zien t/m 26 oktober).

Vorig jaar in Kunstzone 6-2008 schreef ik in @Web over het ondernemerspel *Enterprise* van ROC West-Brabant. Dat spel werd - net als *The Great Flu* - door Ranj ontwikkeld. Dit bedrijf is een grote jongen geworden: vanuit twee mensen - Marcus Vlaar en Hans Wessels - en de animatie *Purno de Purno* zijn ze uitgegroeid naar een creatieve studio die gespecialiseerd is in het ontwerpen en ontwikkelen van digitaal entertainment, met de focus op serious games (zie identiteit www.ranj.nl).

Een onheilspellende bezigheid is het spelen van The Great

Flu. Het geluid van een vochtige galmende kelder met daarin een lekkende kraan... het belooft niet erg veel goeds. Even later staat het zweet al in mijn handen, omdat ik niet veel zicht heb op de acties die ik onderneem om de besmettingen die zich al vrij snel lijken te vervoeelvoudigen, binnen de perken te houden. Ook de waarschuwendende of informerende berichten (als videoboodschappen) van Osterhaus helpen me niet altijd verder. Maar misschien heb ik het geheugen of de vaardigheid niet (meer) van een 5-HAVO- (of hoger) jongere, zoals wordt aangegeven. De opgewekte zin aan het begin van het spel: 'The faith of the world depends on you' lijkt aan het eind van mijn eerste poging een ware eye-opener. Het lot van de wereld is bij mij echt niet in goede handen. Misschien wel bij de leerlingen? Zie www.thegreatflu.com.

Het is verre van prettig om hun gastheer of gastvrouw te zijn, maar die virussen zijn wel plaatjes om te zien.

Van kunstje naar kunst

Algemeer

hbo

Thea Vuik

De hele wereld van de kunsten kan in het hedendaagse circus besloten liggen:

drama, dans en muziek naast acrobatiek, trampoline en jongleren... Tegenwoordig

geen vreemde combinatie meer. Ook niet binnen de twee circusopleidingen die Nederland rijk is.

Ik heb het over de opleiding tot *Circus & Performance Art (C&PA)* aan de *Fontys Hogeschool voor de Kunsten* in Tilburg en de opleiding *Rotterdam Circus Arts (RCA)* bij *Codarts, Hogeschool voor de Kunsten* in Rotterdam.

Zowel in Tilburg als in Rotterdam is het mogelijk - voor studenten die het ver willen schoppen als circusartiest - een erkende hogeschoolopleiding te volgen. Beide opleidingen willen er in de toekomst een docentenpoot aan vastmaken, maar dat is nog toekomstmuziek voor deze tak van sport binnen het Nederlandse onderwijs. Zoals in de brochure van Codarts treffend staat vermeld: 'De opleiding die door Codarts wordt aangeboden, is in een proces van ontwikkeling. De opleiding zal zich verder ontwikkelen en verder vorm krijgen. In die zin wil de opleiding, net als het circus zelf, continu blijven onderzoeken, ontwikkelen en groeien om zijn studenten het beste te kunnen geven in hun professionele ontwikkeling. Een kunstvorm die de verwerkelijking van dromen mogelijk maakt' (aldus Jan-Rok Achard, artistiek supervisor opleiding Rotterdam Circus Arts).

De opleidingen zijn nog jong en kleinschalig, maar daardoor misschien zo kneedbaar dat er sprake is van zeer persoonsgericht onderwijs. 'Ook laten we ons in deze nieuwe opleiding niet te erg in het gareel duwen door reglementjes,' verwoordt Rika Taymans, pedagogische leiding van C&PA. Ze maakt in

haar verhaal bijvoorbeeld duidelijk dat ze nog zoekende zijn naar een geschikte vorm van stage. Dat die er gaat komen is zeker, maar hoe en wanneer? Ook hier het streven zeer studentgericht te gaan werken: 'Er is momenteel in deze vakantieperiode een student van onze opleiding in Brussel op de circusschool om te kijken of hij van discipline zal gaan wisselen.' Deze flexibele opstelling is natuurlijk ook mogelijk, omdat beide opleidingen nog superklein zijn, zelfs nog geen eindexamenjaar hebben. Rotterdam is begonnen met deze studierichting en heeft inmiddels 3 leerjaren (in totaal zo'n 30 studenten) en Tilburg volgt met twee leerjaren (in totaal ook zo'n 30 studenten).

Het circuswereldje is internationaal en over de hele wereld verspreid, maar klein: iedereen kent elkaar. Het gebeurt dus dat docenten uit Rotterdam ook incidenteel in Tilburg komen te werken (Fontys werkt veel met freelance docenten, terwijl Codarts meer voor een vastere bezetting kiest). Omdat er zowel in Tilburg als in Rotterdam slechts één vaste docent lesgeeft, kan Nicolay Pyasta me als geen ander vertellen wat het voornaamste verschil is tussen beide opleidingen. Ik

Samuel Jornot
Foto: Thea Vuik

Nicolay Pyasta
Foto: Thea Vuik

spreek hem in de pauze van zijn lessen in Rotterdam. Deze Wit-Rus die op beide scholen de studenten begeleidt in lessen trampoline en jongleren (in de lucht), ziet niet zoveel verschillen: 'Alleen het eerste jaar is inhoudelijk anders. In Tilburg hebben ze hun discipline al gekozen en in Rotterdam kiezen ze pas later, na het propedeusejaar.' Taymans verklaart nader: 'Vanaf het eerste jaar specialiseren de studenten zich al: ze kunnen nog wel kiezen en ze kunnen ook nog uitproberen, maar de meesten komen uit een vooropleiding vanuit een jeugdcircus. Die weten al wat ze willen doen, die kennen het circus al heel goed.'

De onderwijsmanager van RCA Guido Severien leidt me rond in het schitterende gebouw waar de Rotterdamse circuschool gehuisvest is. In tegenstelling tot een heuse circusstudent in Tilburg zit de circusopleiding van Codarts in een voormalig sportcentrum van Philips: Sportpark Vijfsluizen in Vlaardingen. Een tikkeltje vervallen, maar de grandeur van het gebouw en de charme van de omgeving (onder andere veel grassoorten in het voormalige zwembad) doen je beseffen dat je hier oog in oog staat met een zeldzaam stukje nationaal erfgoed. De gymzaal waar de circuslessen gegeven worden, is schitterend door het invallend licht van de smalle raampjes.

In Tilburg kun je de circusstudenten - naast de tent - ook vinden in het gebouw van de Hogeschool van de Kunsten. Daar zitten ze voor de lessen drama, dans, mime en theorie. Taymans: 'Dat gebouw is van iedereen. Deze mengeling van die verschillende kunstvormen - ook met de beeldende kunsten - is fantastisch. Twee eerstejaars hebben hun eigen bascule gemaakt in de metaalwerkruijmt. Dat is toch geweldig?'

Een gesprek met Severien en Taymans maakt me duidelijk dat er wel verschillen zijn tussen de twee opleidingen, maar dat het gemeenschappelijke deel veel interessanter is. Ook hierin is het 'wereldje' niet groot. Ik noem Cirque Plume en de circuschool uit Chalon (Frankrijk) als inspiratiebron. Het 'zoeken' naar interessante combinaties met andere disciplines zoals dans, theater, muziek, beeldende kunsten. Het aanbod van veel buitenlandse studenten, omdat het circusonderwijs in Nederland in korte tijd al veel naam heeft verworven. Dat jeugdcircussen een goede vooropleiding kunnen zijn voor deze HBO-opleidingen (bijvoorbeeld Circus Rotjeknor uit Rotterdam). Dat je volgens de Zwitser Samuel Jornot, de creatieve leiding van de C&PA, de drie elementen *space*, *person* en *object* nodig hebt om tot circus te komen.

Op mijn vraag wat nu het karakteristieke van de Tilburgse opleiding is, noemt Jornot de relatie met het publiek. Maar ook daar verschilt Tilburg naar mijn idee niet echt met Rotterdam. 'Het circus' is vooral op zoek naar verbinding met andere disciplines en die zoektocht levert een creatieve impuls op voor de vorming van nieuwe kunstvormen.

Even tot slot: zoals een ROC-leerlinge (zij kreeg naar aanleiding van een circusachtig project een workshop in de circustent van C&PA) al zei: 'Ik had mijn allergiepil genomen, want ik dacht dat we iets met paarden zouden doen.' Ik zag de tijgers als het ware al op een veldje van Sportpark Vijfsluizen lopen. En de pony's om de hoek bij de circustent in Tilburg. De traditionele dompteurs dreigen een beetje buiten het huidige circus te vallen. In het hedendaagse circus is er weinig tot geen ruimte voor dieren. Onze Nederlandse opleidingen hebben er in ieder geval (nog) geen mogelijkheid voor.

vo

Thea Vuik

Meer dan een halve eeuw zit er tussen twee versies *Wout van Ringelestein*. Hij staat hier naast een van zijn eerste werken: een zelfportret uit 1951. Van Ringelestein exposeerde van 2 t/m 31 mei schilderijen en aquarellen (en een enkele kleursculptuur) in het Stadsmuseum Leidschendam-Voorburg onder de titel *Zien om te denken*. Werk vanaf 1950, maar vooral ook veel recente schilderijen.

Zien om te denken

Foto: Thea Vuik

Foto: Thea Vuik

Van Ringelestein is een icoon binnen het tekenonderwijs. Als reactie op de Vrije Expressie is hij een van de voorvechters van de dialectische didactiek: met als fundamentele opvatting dat men door het maken van beelden de werkelijkheid pas goed leert kennen. Als je daar het huidige werk van van Ringelestein naast legt en zijn uitspraak 'Het onderwerp dat je gaat schilderen doet er niet toe: het gaat erom hoe je het maakt' in gedachten neemt, zie je in elk schilderij een caleidoscopisch aantal vlekken die langzaam naar elkaar toe lijken te schuiven en daardoor een herkenbare vorm krijgen. Opmerkelijk vind ik het wel dat hij daar geen levend model bij 'gebruikt'. Hij probeert door dit zoekproces tijd en licht te vangen. Met die constatering kan hij wel instemmen en tijdens de opening vertelt hij ook - nog steeds zeer gedreven - dat hij zich graag laat leiden door natuurkundige fenomenen. Als belangstellende amateur, welteverstaan... want uiteindelijk is hij nog steeds een tekendocent in hart en nieren die inclu-

sief priemende wijsvinger zijn denkbeelden op het publiek probeert over te brengen. En die autoriteit heeft hij van nature: gezien zijn respectabele leeftijd, maar ook vanwege zijn grote staat van dienst. Hij heeft als voorbeeld gediend voor een hele nieuwe generatie kunstdocenten, ondermeer door zijn boeken en door zijn docentschap op de *Gerrit Rietveld Academie*.

Het Stedsmuseum Leidschendam-Voorburg heeft de denkbeelden van van Ringelestein trachten te visualiseren in een kort filmpje. Daarnaast verscheen er bij de tentoonstelling de publicatie *schilderijen, aquarellen. Zien om te denken* geschreven door van Ringelestein zelf. In dit uitgebreide essay gaat hij verder in op het zien, het kijken naar kunst en de manier waarop wij de wereld om ons heen ervaren. Hij leidt ons door de kunstgeschiedenis, vanuit filosofische en natuurkundige uitgangspunten. In het museum verkrijgbaar. Prijs € 20,--.

Praktijkonderwijs: POUWERed by Art

vo

Stéfanie van Tuinen, SLO**Hoe formuleer ik mijn visie op kunst- en cultuureducatie in het praktijkonderwijs?****Hoe verhoudt die visie zich met de algemene visie van de school? En wat zijn de consequenties heeft van die visie voor het programma kunst- en cultuureducatie (KCE)?**

POUWER (Praktijkonderwijs Utrecht) ging samen met SLO op zoek naar antwoorden.

Het resultaat is een beleidsplan kunst- en cultuureducatie (KCE) dat vertaald is naar een concreet vormgegeven leerplan. De daaruit voortgekomen lessuggesties zijn ook voor andere scholen bruikbaar en eenvoudig aan te passen aan de eigen schoolpraktijk.

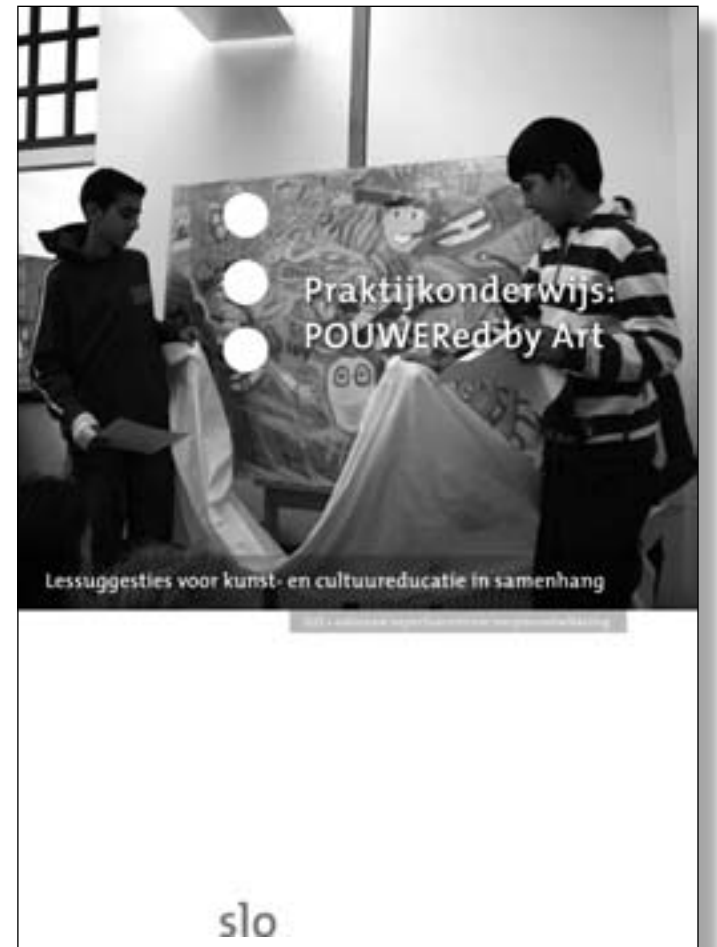
Organisatie

POUWER is een praktijkschool in hart en nieren: leerlingen leren er door te doen. Daar is de inhoud van het onderwijsprogramma dan ook op afgestemd. Werken, evalueren en reflecteren zijn de sleutelwoorden waar het in dit onderwijsprogramma om draait. Volgens POUWER zijn dat dé vaardigheden voor het leren op een praktijkschool. Daarbij is niet alleen de school als leeromgeving interessant, maar ook de buurt en de stages bij bedrijven fungeren als leeromgeving. Leerlingen ontdekken al doende waar hun passie ligt en kunnen zich waarmaken in de dingen waarin ze goed zijn. De school heeft het onderwijs opgedeeld in zes fasen die lopen vanaf de brugfase tot aan de fase van naschoolse begeleiding. Hoewel leerlingen tussentijds naar een volgende fase kunnen doorstromen, betekent het in de praktijk dat met name de eerste drie fasen aan een jaarklassensysteem zijn gekoppeld. Voor deze fasen zijn uiteindelijk ook de lessuggesties voor KCE ontworpen.

Om tegemoet te komen aan de individuele begeleiding van elke leerling op POUWER is er voor iedere leerling een uniek leertraject opgesteld. Leerlingen kunnen bijvoorbeeld kiezen uit diverse modules die rondom de basisconcepten wonen, werken, vrije tijd en actief burgerschap ontwikkeld zijn. Hiervoor maakt de school gebruik van het lesmateriaal *PrOmotie*. In het afgelopen jaar is dit materiaal verder uitgediept en zijn er acht ontwikkelingslijnen cq. vaardigheidslijnen geformuleerd, waaronder een leerlijn taal- en rekenvaardigheden, sociale vaardigheden en maatschappelijke vaardigheden. Aan elke ontwikkelingslijn zijn individuele prestaties gekoppeld; de leerling krijgt een ontwikkeltaak waaraan hij de komende periode gaat werken. Vanuit verschillende vakgebieden is het afgelopen jaar bekeken hoe POUWER de vakinhouden kan laten aansluiten bij deze ontwikkelingslijnen.

Integratie KCE

Op dit moment werkt de school aan de invulling van het programma voor kunst- en cultuureducatie. KCE wordt op deze

school niet als apart vak gegeven. Het is verweven met andere vakken of wordt ingezet bij projecten. Dit betekent dat in principe iedere docent uitvoering moet geven aan de inhoud van het lesprogramma voor KCE. De leerlijnen fungeren als basis voor het pedagogisch-didactisch concept waarbij KCE als 'onderlegger' functioneert. In het beleidsplan KCE zijn de volgende uitgangspunten geformuleerd:

Door KCE als onderlegger te gebruiken binnen de acht ontwikkelingslijnen en de basisconcepten zullen:

1. leerlingen uitgedaagd worden om op actieve (en passieve) wijze kennis te maken met kunst en cultuur uit hun omgeving;

2. leerlingen de kans krijgen om eigen culturele en kunstzinnige talenten te ontdekken en ontwikkelen;
3. leerlingen uitgenodigd worden tot handelen (doen) in een sociale en culturele context die reflectie op eigen competenties mogelijk maakt, want praktijkonderwijs is leren door doen, waarbij KCE hiervoor uitdagende leeromgevingen biedt;
4. leerlingen in hun persoonlijke en sociale ontwikkeling kunnen verrijken waarbij KCE een belangrijke rol speelt bij de ontwikkeling van een betekenisvolle vrijetijdsbesteding, ook na het verlaten van de school.

Met deze uitgangspunten als basis hebben de docenten een leerplan uitgewerkt. Aan de hand van het curriculaire spinnenweb (Van den Akker, 2003) zijn de verschillende curriculumonderdelen besproken en diverse leerplankundige consequenties in beeld gebracht. Daaruit is de conclusie getrokken dat de prioritering in eerste instantie bij de leerinhoud en leeractiviteiten zou moeten liggen.

Lessuggesties in samenhang

Om de lessen binnen het programma voor KCE vorm te geven is de *ProKunst- en cultuurschijf* ontworpen die docenten structuur biedt voor het ontwikkelen of inhoudelijk verantwoorden van leeropgaven. Deze schijf is feitelijk een cirkeldiagram met in elke 'taartpunt' een component uit het programma kunst- en cultuureducatie in de onderbouw van het praktijkonderwijs. Vervolgens zijn er bij elke component van de ProKunst- en cultuurschijf inspirerende activiteiten geformuleerd:

1. Een DOEN-opdracht (kunst).
De leerling kan zelf kunst maken: tekenen, schilderen, collage maken, musiceren, dansen, toneelspelen (drama), filmen, foto's maken, enzovoorts.
2. Een CKV-activiteit (cultuur).
De leerling gaat op pad. Naar een concert of voorstelling, naar een museum, naar een tentoonstelling, loopt een kunstrijkroute, gaat naar een kunstveiling, is onderdeel van een manifestatie, enzovoorts.
3. Een individuele PRESTATIE, persoonlijke ontwikkelingsopdracht (leerling).
Deze prestatie is altijd een maatwerkopdracht voor de desbetreffende leerling.

Om tegemoet te komen aan het individuele leertraject van de leerling is de verhouding tussen de componenten van de

ProKunst- en cultuurschijf variabel. Afhankelijk van de visie en keuzes van de school (de docent of het team) en van de individuele leerling kan een component groter of kleiner worden. Daarbij is de grootte van een component gekoppeld aan de tijdsinvestering voor dat onderdeel van de leeropgave. Ter illustratie het volgende voorbeeld:

Sharon heeft moeite met het plannen en organiseren van haar werk. Samen met haar mentor besluit ze om binnen de leeropgave KCE, die gekoppeld is aan de rekenvaardighedenlijn, extra veel aandacht te besteden aan het plannen van haar werkzaamheden voor de opdracht. Een gevolg hiervan is dat zij maar aan een gedeelte van de CKV-activiteit meedoet. Voor Sharon is de taartpunt *Leerling* dus groot en de taartpunt *Cultuur* bijna helemaal verdwenen.

Mick is heel taalvaardig. Daarom besluit hij, samen met zijn mentor, om extra tijd te besteden aan de DOEN-opdracht uit de leeropgave KCE, die gekoppeld is aan de taalvaardighedenlijn. Hij maakt bijvoorbeeld niet alleen de folder die bij het fantasieproduct hoort, maar ook het fantasieproduct zelf. Daarbij presenteert hij zijn product als een standwerker die op de markt zijn product aanprijst. Bij Mick is de taartpunt van 'kunst' dus veel groter dan de taartpunt 'leerling'.

De *ProKunst- en cultuurschijf* is een variant op de *kunst- en cultuurschijf*, zoals die voor de onderbouw VO is ontworpen. Bij deze laatstgenoemde schijf zijn de taartpunten gekoppeld aan de kerndoelen voor kunst en cultuur in de onderbouw VO. Deze kerndoelen zijn daarbij in de vorm van vaardigheden geformuleerd: produceren, beleven, verslag doen, reflecteren en presenteren. Binnen het praktijkonderwijs zijn deze vaardigheden als streefdoelen geformuleerd. Beschouwen we dit vanuit de PROKunst- en cultuurschijf dan kunnen we de vaardigheden onderbrengen bij de verschillende componenten:

PROKunst- en cultuurschijf		
Een DOEN-opdracht (kunst)	Een CKV-activiteit (cultuur)	Een individuele PRESTATIE (leerling)
↓	↓	↓
Accent op: produceren, reflecteren en presenteren	Accent op: beleven en verslag doen	Accent op: reflecteren en presenteren

Opbrengsten

Op basis van een doordacht stappenplan is POUWER erin geslaagd kunst- en cultuureducatie in samenhang met andere vakken en op een gefundeerde wijze aan te bieden binnen het praktijkonderwijs. SLO heeft dit proces begeleid en beschreven. Schoolportret en de lessuggesties zijn na te lezen op en te downloaden van <http://durftecombineren.slo.nl>. De ontworpen lessuggesties voor POUWER kunnen dienen ter inspiratie voor andere scholen en zijn eenvoudig aan te passen aan de eigen schoolpraktijk.

Ga voor meer informatie naar <http://durftecombineren.slo.nl> of mail naar s.vantuinen@slo.nl.

'n Bossche Ziel

Bijzondere plekken door de ogen van kinderen

po

Erica van de Kerkhof

Een project waarin kinderen ons laten zien hoe zij hun stad beleven, dat was wat we bij Theater Artemis wilden maken. Een beleving die verder gaat dan kijken naar de oude gebouwen in de Bossche binnenstad. We wilden een kijkje in hun wereld om onszelf te inspireren bij het maken van voorstellingen. We wilden dat het ook een project zou worden waarin we de kinderen iets zouden meegeven over het kijken naar beelden, omdat dat in onze beeldrijke, bijna beeldoverstroomde, cultuur zo belangrijk is.

Het werd het fotoproject *'n Bossche Ziel* waarin we met fotograaf Joep Lennarts op bezoek gingen op scholen en kinderen uitnodigden hun eigen Ansichtkaart van de stad te maken.

We bezochten de klassen drie keer. De eerste keer keken we naar Ansichtkaarten en werd de opdracht uitgelegd. De leerlingen kregen een wegwerpcamera mee, waarmee ze ieder acht foto's konden maken. Voor het tweede bezoek werd er van iedere leerling één foto uitgekozen en besproken. Kinderen vertelden hun verhalen en de fotograaf legde uit hoe je een foto 'spannender' kunt maken. Het ging over het gebruik van horizon, symmetrie en beweging. Opnieuw kregen de leerlingen een camera mee voor acht foto's. Kunnen de kinderen de foto zó maken dat die het verhaal al vertelt? Bij het laatste bezoek namen we opnieuw van iedere leerling één foto klassikaal onder de loep. We leerden ze een foto lezen, wat voor verhaal wordt er verteld. Vervolgens kozen de kinderen zelf één foto om een korte Ansichtkaarttekst bij te schrijven.

Zo kregen we inzicht in de stad. We ontdekten door de kinderen de plekken waar zij hun tijd doorbrengen en we zagen

hoe ze hun tijd doorbrengen. We kregen een beeld van wat voor hen de belangrijke plekken in de stad zijn, waar ze graag zijn of juist niet. Ze kwamen met foto's van plekken waar ze spelen, lezen, denken, gek doen, rustig worden, samen zijn, schommelen, klimmen, alleen zijn, slapen en dromen. Foto's van de speelplaats, van de natuur en de waterkant, maar ook van binnenshuis bij de computer, op zolder, in hun eigen kamer, in bed en in de kast.

We deden dit met ruim tweehonderd kinderen van 9 tot 14 jaar van vijf verschillende scholen. We maakten een boek van de resultaten: *'n Bossche Ziel, Bijzondere plekken door de ogen van kinderen*.

Kijk voor een voorproefje op www.artemis.nl/boek. In het komend schooljaar (en daarna) gaan we door met dit project, in eerste instantie in Den Bosch, maar wellicht ook elders.

Mocht u interesse hebben in dit project, neem dan contact op met Erica van de Kerkhof, medewerker educatie bij Theater Artemis door te mailen naar erica@artemis.nl of te bellen naar (073) 6123223.

Fragmenten analyseren in de les
(Merkelbachschool Amsterdam)
Foto: Mirna Ligthart

Monteren en manipuleren
(Merkelbachschool Amsterdam)
Foto: Mirna Ligthart

Vuilnis op straat is negatief, dus camera erop met een vette close-up
(Basisschool De Rivieren Amsterdam)
Foto: Mirna Ligthart

‘Leren kijken’ met een frisse blik

po/vo **Evelien de Lange**

Veel vingers schieten enthousiast de lucht in. ‘Dat paard is nep!’ zegt de jongen die de beurt toegewezen krijgt. Hij zit achterin de klas en is bloedserieus. De overige leerlingen draaien zich lacherig en verbaasd om. ‘Wat zeg jij nou?’ klinkt het ergens vanuit de klas. ‘Ik denk dat alles echt is en het niet in scène is gezet,’ reageert een meisje, ‘de manier waarop het gefilmd is, dat ziet er heel echt uit.’

Het blijkt een lastige kwestie. Het bekijken van de reclame van Dierproefvrij, waarbij een meisje wordt gevraagd een dubieus middel in de ogen van haar paard te spuiten, heeft de klas in tweeën verdeeld. De helft zegt ‘fictie’ en de andere helft schaart zich achter ‘non-fictie’. De juf en de meester die samen voor de klas staan, laten het in het midden. Hun doel is bereikt. De discussie is op gang gekomen.

De juf is Mirna Ligthart en de meester Lucas Westerbeek. Samen zijn zij vanuit het bedrijf van documentairmaker Frans Bromet *Stichting De frisse blik* gestart. De stichting draait om *media-educatie*. Door een combinatie van theorie en praktijk aan te bieden proberen zij kinderen te ‘leren kijken’.

Het vertonen en bespreken van allerlei fragmenten waar de grens van fictie en non-fictie lastig is te onderscheiden, is onderdeel van het begin van de lessen. De meningen zijn vaak verdeeld en dat maakt de discussies lekker levendig. ‘Dat is waar we toe aanzetten,’ laat Lucas Westerbeek weten, ‘van de fragmenten die we laten zien is moeilijk te zeggen wat non-fictie is en wat geënceneerd is. Vaak is het een combinatie van beide. Maar ik hou van een klas die niet op een lijn zit. Laat het ze maar uitleggen aan elkaar en van gedachten wisselen. We proberen ze geen antwoorden in de mond te leggen. Doel van het project is om tot nadenken aan te zetten en kritische kijkers van ze te maken.’

Heeft deze maatschappij dan zo’n behoefte aan kritische kijkers? Dr. Juliette Walma van der Molen, onderzoeker en

docent op het gebied van media-educatie verbonden aan de *Universiteit van Amsterdam*, wijst op het belang door het begrip *mediawijsheid* uit te leggen. ‘Als je wilt dat kinderen mediawijs zijn, beoog je kritische mediaconsumenten van ze te maken. Je leert ze hoe ze allerlei boodschappen moeten interpreteren en hoe ze beïnvloed kunnen worden.’ Verder onderstreept ze het belang van deze mediawijsheid. ‘Kinderen zijn minder beïnvloedbaar als ze mediawijs zijn. Ze zijn geneigd om verschillende informatiebronnen te zoeken en niet zomaar iets voor zoete koek aan te nemen. Vooral bij non-fictie waar je uitgaat van de objectiviteit van de maker, zoals nieuws en documentaires, is het van belang dat een kritische houding aangemeten wordt, zodat kinderen in staat blijven een eigen mening te vormen en zich niet laten manipuleren.’

In de klas valt op dat de leerlingen het vaak pas erg vinden erachter te komen dat iets fictie is, wanneer ze van non-fictie uitgaan. Dit blijkt bij de vertoning van het fragment van de zogenaamde Boerka-test. Een verslaggeefster van 101.TV, het internetkanaal van jongerenzender BNN, wil uit zagezegd ‘eigen nieuwsgierigheid’ testen of mensen anders reageren op een vrouw in boerka. Zij voert het experiment uit in de Amsterdamse Kalverstraat door eerst in haar eigen kleding een zak met sinaasappels te laten vallen en vervolgens hetzelfde te doen gekleed in boerka. Hiermee wil ze nagaan of mensen haar in beide gevallen helpen. Amsterdammers schieten haar te hulp, ongeacht wat zij draagt. Blijkbaar is dit niet het verslag wat zij wil uitbrengen en er wordt dan ook flink gemanipuleerd om uiteindelijk een filmpje te vertonen

dat de kijker doet geloven dat je volledig aan je lot wordt overgelaten in onze hoofdstad. De opnameleider sommeert mensen door te lopen vanwege opnamen, er wordt er gehuil in de montage toegevoegd en als kijker luister je naar muziek waardoor je zonder deze beelden al naar de zakdoek dreigt te grijpen. Helaas kan dit staaltje manipulatie niet ongemerkt ten uitvoer worden gebracht, omdat AT5 de opnamen vastlegt en goed in beeld krijgt hoe je als kijker op het verkeerde been wordt gezet.

Op het *Bredero College* in Amsterdam-Noord, reageren de leerlingen van de multiculturele klas zeer fel. De woorden discriminatie en racisme vallen herhaaldelijk. De discussie omtrent het al dan niet weergeven van de werkelijkheid op televisie viert nu hoogtij en dat is precies de bedoeling. Hoe makkelijk het is om een onderwerp in beeld te brengen zoals je het wilt, zullen zij straks zelf gaan ervaren. Binnen de opdracht die leerlingen uitvoeren binnen het pro-

Evaluatie-onderzoek

Xanthe van Schoonhoven, studente Communicatie-wetenschap aan de *Universiteit van Amsterdam*, heeft samen met Dr. Juliette Walma van der Molen een evaluatieonderzoek gedaan naar aanleiding van het *Wat is waar?*-project. Het onderzoek is uitgevoerd onder leerlingen die hebben meegedaan aan het project (de experimentele groep) en leerlingen die niet hebben deelgenomen (de controle groep). Uit de resultaten blijkt dat leerlingen uit de experimentele groep veel nieuwe kennis hebben opgedaan over de totstandkoming en de inhoud van televisieprogramma’s.

Verder is bevonden dat het project *Wat is waar?* tevens *vaardigheden* bevordert. Door het monteren van hun eigen film leerden de leerlingen dat zij bepalen wat ze laten zien in hun film en hoe ze dit laten zien.

De resultaten tonen aan dat kinderen meer actieve kijkers zijn geworden. Er wordt met een meer kritische blik televisie gekeken. Daarnaast wordt tijdens het kijken nagedacht over montage en genres.

ject *Wat is waar?* kiezen zij met z’n vieren een straat uit. Deze straat wordt door twee leerlingen heel positief in beeld gebracht en de andere twee laten de meest verschrikkelijke straat van de buurt zien. Ze gaan op pad met een digitale filmcamera en een professionele reportagemicrofoon.

Vervolgens monteert elk tweetal een reportage van vijf minuten. ‘Ze gaan zelf intensief manipuleren. Door de toevoeging van deze praktijk worden zij zich nog meer bewust van het gemak waarmee de werkelijkheid verdraaid kan worden,’ zo zegt Frans de Wilde, onderwijscoördinator op het Bredero College.

Binnen de projecten van *Stichting De frisse blik* wordt theorie altijd aan praktijk gekoppeld. ‘Er is bewezen dat kinderen op deze manier meer leren en dat het geleerde beter blijft hangen,’ legt Mirna Ligthart uit, ‘we hebben dan ook heel bewust voor deze combinatie gekozen. Uiteraard ook omdat het een leukere manier van lesgeven en leren is. Wat me elke keer weer enthousiast maakt, is om te zien hoe ongelooflijk creatief kinderen kunnen zijn. Je krijgt er veel voor terug als je ziet hoe ze de theorie in de praktijk brengen.’

Alle filmpjes worden op de site van de stichting gezet: www.defrisseblik.nl.

Quotes leerlingen

Het belangrijkste dat ik heb geleerd, is...

- ‘hoe je moet filmen en hoe je naar dingen moet kijken of het echt of nep is.’ (Isabella, 11 jaar)
- ‘de cameratechnieken.’ (Ludolf, 12 jaar)
- ‘alles wat je leert kan je verder ook nog gebruiken.’ (Mengalvio, 13 jaar)
- ‘dat als ik iets kijk op tv, dan denk ik telkens automatisch of het nou echt of nep is, of ze hebben gemonteerd, enzovoorts.’ (Yasmine, 11 jaar)
- ‘dat bijna alles wordt gemonteerd en dat je nu anders kijkt naar tv.’ (Charity, 13 jaar)
- ‘hoe je kritisch naar tv kan kijken.’ (Mark, 10 jaar).

Kennismaken met Utrechtse stationsgebied

Zie: Station van de toekomst

Charlotte Dumas - titled (Zeus)

Zie Charlotte Dumas

Cinekid op locatie

Zie Cinekid

Tibor Dingelstad - Amsterdam

Zie: Nieuwe Groeten Uit...

Scène uit Web

Foto: Lotte van Iersel

Rembrandt - Badende vrouw (1655)

Zie: The Complete Rembrandt, Life Size

Vakantie

In deze Kunstzone hebben we een aantal bijzondere educatieve mogelijkheden voor het komende schooljaar opgenomen: lessen, workshops, films, interactief toneel en dans. Een mooi en breed scala aan mogelijkheden. Verder de Robeco Zomerconcerten in Het Concertgebouw en we vragen tot slot uw aandacht voor Rembrandt.

Educatie

Gaan! of Niet gaan? stelt in vijf modules de motieven, gevolgen en beeldvorming over migratie aan de orde. Een thema dat bijna dagelijks de actualiteit beheerst. Het boek en de uitgebreide website met foto's van Ad van Denderen vormen de basis voor de verschillende modules. Het materiaal is geschikt voor de vakken aardrijkskunde, geschiedenis, Nederlands, Maatschappijleer en CKV in de leerjaren 3 en 4 van VMBO, HAVO en VWO. Het *Gaan! Niet Gaan?*-lespakket is te bestellen zonder (€ 15,-) of met fotoboek (€ 40,-) via www.art1.nl > Shop > Les- en projectmateriaal. www.go-no-go.nl/educatie

Station van de toekomst is een project voor landelijk gebruik van Architectuurcentrum Aorta. Veel stations in Nederland zijn op dit moment een bouwput. De grote betekenis van stations in onze dagelijkse omgeving en de omvangrijke bouwactiviteiten die er nu plaatsvinden zijn aanleiding geweest om het educatief project *Station van de Toekomst* te ontwikkelen. Leerlingen uit Utrecht en omgeving maken op actieve manier kennis met architectuur en stedenbouw en de inrichting van hun eigen omgeving. Ze zien in dat hun leefomgeving geen vaststaand gegeven is, maar dat hieraan keuzes ten grondslag liggen. Daarnaast leren ze een mening te formuleren over de vormgeving van hun omgeving. Aan de hand van verschillende deelopdrachten maken de leerlingen een eigen ontwerp voor het toekomstige station. Ze gaan op excursie naar het stationsgebied en krijgen een gastles van een architect. Deze verschillende onderdelen zijn ook los van elkaar uit te voeren. Kijk voor meer informatie en downloads van het lesmateriaal op de website onder Docenten. www.stationvandetoeekomst.nl

Charlotte Dumas is van van 4 september t/m 22 november te zien in *Foam_Fotografiemuseum Amsterdam*. Tegelijkertijd is er de mogelijkheid voor de fotografieworkshop *Laat je tanden zien*. Naast een korte rondleiding door het museum krijgen de leerlingen een spoedcursus fotografie waarbij ze leren hoe ze een bijzonder portret maken in de stijl van Charlotte Dumas. Deze workshop is zowel in Foam als op locatie te boeken. Voor een Foam-workshop bedragen de kosten € 95,- voor maximaal 15 leerlingen. De kosten voor een workshop op locatie variëren per project. Bel voor informatie of reserveringen (020) 5516500. www.foam.nl > Foam_for you > Onderwijs, Foam_Fotografiemuseum Amsterdam

Filmklassiekers is een landelijk project van het *Filmmuseum* te Amsterdam. In dit project doen leerlingen van het voortgezet onderwijs kennis op over een klassieker uit de filmgeschiedenis. De film kan in het Filmmuseum bekeken worden, in een filmtheater in de buurt van de school en eventueel op de school zelf. Bij de verschillende titels is lesmateriaal ontwikkeld met als doel specifieke elementen van de film toe te lichten. Momenteel bestaat het project uit de volgende films: *Some Like it Hot* met Marilyn Monroe, *Blue Velvet*, *Thelma and Louise*, *North by Northwest*, *Rear Window* en *Do the Right Thing*. Via educatie@filmmuseum.nl is informatie te verkrijgen. www.filmmuseum.nl > educatie > voortgezet onderwijs > Filmklassiekers

Westerse Theaterdans is het onderwerp van het onderdeel *Dansgeschiedenis* van de *DansTijd*-website. Of het nu gaat om het onderzoeken van de uitgangspunten van een choreograaf, het schrijven van een recensie over een voorstelling of het maken van een geluidscollage voor je eigen dans... het staat op de site. Per tijdvak zijn er verschillende opdrachten geformuleerd die je alleen of in groepsverband kunt uitwerken. www.danstijd.slo.nl > Dansgeschiedenis

Filmeducatie kan altijd beter. Daarom vraagt Karin Kranendonk van het *Filmmuseum* afdeling Educatie onze medewerking. Zij doet een onderzoek naar de verwachtingen van leerlingen

en docenten uit het voortgezet onderwijs betreffende het educatieve aanbod van het Filmmuseum te Amsterdam. Hiervoor doet ze een beroep op uw kennis. Wilt u meewerken aan dit onderzoek? U ontvangt een enquête na een mailtje naar kkranendonk@filmmuseum.nl

Cinekid is van 14 t/m 23 oktober in meer dan 30 steden in Nederland. Om ook schoolklassen in Amsterdam en omgeving (leeftijd 5 t/m 18 jaar) een complete festivalervaring te geven start het festival drie dagen eerder. Dus vóór het begin van de herfstvakantie. Kinderen worden gestimuleerd actief mee te doen: zelf tv-programma's presenteren, mediaproducties maken, meedoen aan workshops, experimenteren met interactieve opstellingen of gesprekken voeren met Nederlandse en buitenlandse makers. Daarmee krijgen ze, samen met de lesbrieven, een geheel verzorgd educatief programma. *Cinekid op Locatie*, in meer dan 30 steden in Nederland, vindt zoals gewoonlijk plaats in de regionale herfstvakantie. www.cinekid.nl/nl > educatie

Documentairespecial is door *International Documentary Festival (IDFA)* in samenwerking met het *Nederlands Instituut voor Filmeducatie (NIF)* ontwikkeld en biedt zo voor het voortgezet onderwijs *gratis* algemene lessen over *documentaire*. Het lesmateriaal gaat over 'de' waarheid in documentaire, de geschiedenis, de discussie rond objectiviteit en subjectiviteit en de rol van de maker. De lesstof en (doe) opdrachten worden ondersteund door suggesties voor fragmenten uit films en tv-programma's die makkelijk te vinden zijn via internet. Doel is leerlingen te laten zien dat documentaires dichterbij hen staan dan ze wellicht denken en de waardering van leerlingen voor dit bijzondere filmgenre te vergroten. De *Documentairespecial* is te downloaden of te printen van www.docschool.nl > Docenten > Naar Docentensite > Lesmateriaal of van www.filmeducatie.nl > Educatieve materialen. Het materiaal bestaat uit afzonderlijke onderdelen voor docenten en leerlingen, met begrippenlijst. De lessenserie is met name geschikt voor de bovenbouw van HAVO en VWO. Les A kan met enige aanpassing gebruikt worden voor de bovenbouw van het VMBO. Voor VMBO

en HAVO/VWO-onderbouw is het onderdeel *Wat is een doc* op www.docschool.nl aan te raden. www.docschool.nl > Docenten www.filmeducatie.nl > Educatieve materialen

Nieuwe Groeten Uit... is een project van ANP, Historisch Archief en Foam_Fotografiemuseum Amsterdam samen met het *Nationaal Historisch Museum* in oprichting. Nederland is het land van de kaasdragers, molens en tulpen maar ook van innovatie, ecologie, Dutch design, jeugdculturen, Vinex-wijken en nieuwe folklore. Maar het beeld van Nederland is door de jaren heen flink veranderd en het oude beeld (van tulpen, molens en kaasdragers) lijkt gedaemd. Om het Nederland van nu op de kaart te zetten roept het project *Nieuwe Groeten Uit...* elke Nederlander op om een foto te maken die hij typerend vindt voor Nederland anno nu. Deze *nieuwe ansichtkaarten* kan hij vervolgens uploaden op de website. www.nieuwegroetenuit.nl

Toekomst voor het Verleden is een tentoonstelling waarin t/m 5 oktober verleden, heden en toekomst elkaar ontmoeten in het *Allard Pierson Museum*. De bezoeker beleeft nostalgische momenten in - letterlijk - het museum van de beginjaren (1934-1976), kijkt door een persoonlijke selectie van scheidend directeur Robert Lunsingh Scheurleer met andere ogen naar het museum van nu (1976-heden) en ontdekt wat aanwinsten en aankopen betekenen voor de collectie. In de derde zaal maakt de bezoeker kennis met het museum van de toekomst, waar archeologie door gebruik van de nieuwste visualisatietechnieken tot leven komt. In plaats van toeschouwer wordt men deelnemer. Speciaal bij de tentoonstelling worden voor basis- en voortgezet onderwijs educatieve pakketten op verschillende niveaus ontwikkeld. www.allardpiersonmuseum.nl > Tentoonstellingen, Allard Pierson Museum Amsterdam

Theatergroep PlayBack speelt interactieve voorstellingen voor jongeren (12+) op scholen door heel Nederland. In iedere voorstelling staat een actueel thema centraal, zoals internet (*Web*), seksualiteit (*Snacks*), zelfvertrouwen & zelfbeeld (*Gucci & Gabbana*) en alcohol

& drugs (*Hot Spot*). Iedere voorstelling bestaat uit twee gedeeltes: de voorstelling zelf en een interactief gedeelte na afloop waarin PlayBack de jongeren uitdaagt tot een gesprek en ze uitnodigt op de spelvloer. In 2009-2010 speelt PlayBack twee voorstellingen: *Web* is een interactieve voorstelling (12+) over de risico's van contacten via internet en gaat onder andere over digitaal pesten en seksualiteit op het web. Waar liggen jouw grenzen op internet en hoe geef je die aan? Aanvullend lesmateriaal is op aanvraag verkrijgbaar. *Snacks* is de nieuwste voorstelling van PlayBack en gaat op 12 en 13 december 2009 in première. De voorstelling gaat over seksualiteit en is gemaakt voor leerlingen van 15 jaar en ouder. PlayBack adviseert u graag over aanvullend lesmateriaal. Daarnaast kunt u het educatieve spel *Na dit spel ben ik 100% Ik!* bestellen. Het kan in de klas gespeeld worden en maakt leerlingen bewuster van hun zelfbeeld en de mate waarin zij zich laten beïnvloeden door vrienden, klasgenoten en de media. Zo ontwikkelen ze op speelse wijze een mening en leren die te verwoorden. www.tgplayback.nl, Theatergroep PlayBack

Robeco Zomerconcerten in het Concertgebouw te Amsterdam zijn er dit jaar voor de 20^e keer. Tijdens dit bijzondere jubileumjaar passeren veel terugkerende zomerconcertmusici de revue, zoals Cristina Branco, Liza Ferschtman, Janine Jansen, Carel Kraayenhof, Pieter Wispelwey, Wende Snijders, Jaap van Zweden en het Jazz Orchestra of The Concertgebouw. Het festival met meer dan 100 concerten in verschillende muziekstijlen, loopt van 27 juni tot 31 augustus. Verder is er *Robeco Summercourse*: drie lezingen in één week die de muziekgeschiedenis behandelen van Barok tot Romantiek, met bijhorende concerten in de Grote Zaal. Daarnaast zijn er *Concertinleidingen* bij optredens en *Rondleidingen* in het Concertgebouw. www.robecozomerconcerten.nl, Het Concertgebouw Amsterdam

Rembrandt

Rembrandt-sites van *CKplus* en *startpagina* met alles over Rembrandt zijn geheel geüpdatet. Biografieën, zijn wer-

ken, zijn leerlingen, maar ook educatieve activiteiten voor zowel PO als VO en (educatieve) filmpjes zijn bijzonder overzichtelijk bij elkaar gebracht. www.CKplus.nl/rembrandt.html en <http://rembrandt.startpagina.nl>

The Complete Rembrandt, Life Size toont in de *Beurs van Berlage* het volledige oeuvre van Rembrandt in een grote overzichtstentoonstelling: alle 317 schilderijen, 285 etsen en de relevante schetsen en tekeningen. Ook zijn beschadigde en verloren schilderijen voor de tentoonstelling gereconstrueerd. *The Complete Rembrandt* is mogelijk door gebruik van de allernieuwste digitale technieken, waarmee de werken van Rembrandt op perfecte kwaliteit en op ware grootte fotografisch zijn uitgeprint. De tentoonstelling is te zien van 5 juli tot 7 september 2009. Onderdeel van de tentoonstelling zijn ook reconstructies die Ernst van de Wetering heeft gemaakt van een aantal werken die in de loop der tijd ernstig beschadigd zijn en zelfs gedeeltelijk verloren zijn gegaan. Zo worden er twee versies van de *Nachtwacht* getoond: een reconstructie van het schilderij in originele staat naast het werk zoals dat nu in het Rijksmuseum hangt. www.thecompleterembrandt.nl, Beurs van Berlage Amsterdam

Jan Lievens (1607-1674). **Loopbaan van een wonderkind** is t/m 9 augustus te zien in *Museum Het Rembrandthuis*. Jan Lievens leek voorbestemd voor een succesvolle loopbaan als schilder. Getalenteerd, ambitieus en bijzonder zelfverzekerd werkte hij al op 12-jarige leeftijd als zelfstandig kunstenaar in Leiden en oogstte grote bewondering voor zijn inventiviteit en werklust. www.rembrandthuis.nl, Museum Het Rembrandthuis Amsterdam

www.CKplus.nl: overzicht van bijna 400 lopende exposities, informatie op trefwoord over 1200 musea www.CKplus.nl/extra7.html: overzicht van culturele manifestaties en exposities www.CKplus.nl/extra12.html: 190 stadswandelingen en kunstroutes hans@CKplus.nl: voor reacties en opgave gratis CKplus.nl-nieuwsbrief

Uitwisselingsbijeenkomst CPE-VMBO beeldend

Collega's die CPE-VMBO beeldend afnemen opgelet!

We willen jullie in de gelegenheid stellen ervaringen met het praktijkwerk van 2008 en 2009 met elkaar uit te wisselen. Daarom organiseren *NVTO*, *VKAV* en *VLBV* op

dinsdag 29 september 2009 van 15.00 tot 20.00 uur in Utrecht

een bijeenkomst waarin dat kan plaatsvinden. Na een korte inleiding door een VMBO-docent zijn jullie aan de beurt!

Jullie worden uitgenodigd om zelf presentaties te houden van leerlingenvakwerk van de afgelopen 2 jaar in maximaal 20 minuten per persoon!

Bovendien kijken we samen vooruit naar het CPE van 2010 aan de hand van het nieuwe thema *Beestachtig*.

De kosten bedragen: € 25,-- voor leden
€ 40,-- voor niet-leden.

Er is plaats voor maximaal 45 deelnemers, dus meld je - als deelnemer en/of als 'presentator' - snel aan, want vol=vol. Stuur een mailtje naar m.hinderink@home.nl en je krijgt per mail een aanmeldingsformulier toegezonden.

We zien je graag dinsdag 29 september 2009 in de dependance van Hogeschool Domstad, lokatie Weg der Verenigde Naties 1, 3527 KT Utrecht, telefoon (030) 2927777.

Helpdesk IRP voor vakbondsleden in de zomervakantie

T/m 10 juli aanstaande zijn zowel de VLBV-helpdesk als de VLS-helpdesk normaal bereikbaar. Voor algemene vragen die te maken hebben met uw individuele rechtspositie kunt u op de gebruikelijke tijden bij beide helpdesks terecht. Voor specifieke vragen die u als leraar beeldende vakken of als leraar muziek aangaan, kunt u het beste contact zoeken op de tijden dat de VLBV- respectievelijk de VLS-helpdesk bereikbaar is.

Van 11 juli t/m 23 augustus zijn beide helpdesks gesloten.

In noodgevallen kunt u in die periode alleen schriftelijk of per email via info@vlbv.nl (voor VLBV-leden) of via bureau@vls-cmhf.nl (voor VLS-leden) contact opnemen en vervolgens zal - indien noodzakelijk - contact met u opgenomen worden.

Vanaf 24 augustus zijn de VLBV-helpdesk en de VLS-helpdesk weer normaal bereikbaar: De normale bereikbaarheidstijden kunt u vinden in Kunstzone 6-2009 op pagina 12.

VLBV-Rechtspositie
Arnold Mullink
De Beuk 9
6941 ZA DIDAM
(0316) 294346
rechtspositie@vlbv.nl

VLS-Rechtspositie
Amir Pool
Kluppelshuizenweg 32
7608 RL ALMELO
(023) 5478832
rechtspositie@vls-cmhf.nl